

**GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ
BÖLGE KALKINMA PLANI SOSYAL PLANLAMA EKİBİ**

GAP 1994-2000 GAP SOSYAL EYLEM PLANI (SEP):

DEĞERLENDİRME

RAPORU

GAP BÖLGESİNDE MEVCUT DURUM KISMI

Hazırlayan:
H.Neşe ÖZGEN, Doç. Dr.
Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü
Bornova/35100
İzmir

Kasım 2000

III . GAP BÖLGESİNDE MEVCUT DURUM

Giriş

GAP Bölgesinde mevcut durumun değerlendirilmesinde GAP BKİ'nin hazırladığı “Sosyal Eylem Planı”nın öngördüğü başlıklar dikkate alınmıştır. Buna göre “Sosyal Eylem Planı” GAP Bölgesindeki mevcut durumu “Toplumsal Ve Kültürel Yapı”, “Aile Yapısı”, “Demografik Durum ve Göç Hareketleri”, “Sağlık Hizmetleri”, “Eğitim”, “Altyapı” “Yerleşim Düzeni”, “İnsan-Toprak İlişkileri” başlıkları altında irdelediğinden; mevcut duruma ilişkin yapılan değerlendirme de “Sosyal Eylem Planı”nın çerçevesine sadık kalmıştır.

Bir toplumsal dönüşüm projesi olan GAP ile birlikte, bölge ölçeğinde başta tarım olmak üzere tüm ekonomik yapıda köklü dönüşümlerin yanı sıra Bölge'nin toplumsal yapısında önemli değişimler yaşanmıştır. Projenin ile birlikte geleneksel ve sınırlı üretim güçlerine göre biçimlenmiş olan ekonomik süreçle birlikte toplumsal kurum ve ilişkilerde ciddi değişim ve yeniden yapılanmalar kaçınılmaz olacaktır.

Ancak projeden beklenen olumlu sonuçların gerçekleşebilmesi için sadece alt yapıyı kurmanın yeterli olmadığı projenin kimi kurumsal önlem ve düzenlemelerle desteklenmesi gerektiği bir gerçektir. Bugün gelinen noktada, sadece modern mühendislik yatırımlarının, modern girdilerin, kısa ve orta vadede ekonomik büyümeyi gerçekleştirebileceği, ancak insani kalkınmayı gerçekleştiremeyeceği bütün dünya tarafından anlaşılmış bulunmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma, temel olarak yoksulluğun ve yoksunluğun ortadan kaldırılmasıdır. Diğer bir ifade ile insanın yaşam kalitesinin artırılması ve bu yönde girimlerde bulunmasıdır. Bu sadece ekonomik büyüme ile değil, büyümenin nimetlerinden eşit ve adil bir şekilde öncelikle dezavantajlı grupların ve daha genişçe tüm ilgili grupların yararlanması ile ilgili bir sorundur. Dünyanın çeşitli ülkelerinde girilen bölgesel kalkınma çabalarının planlama aşamasında toplumsal dinamiklerin göz önüne alınmadığı durumlarda, kısa dönemde kimi büyüme hedeflerine ulaşsa da uzun dönemde başarısız kaldığı bir gerçektir. Bu nedenle projenin beklenen sonuçları verebilmesi için bölgenin toplumsal yapısı ve toplumun potansiyelleri, eğilimleri ve beklentilerinin bilinmesinde fayda görülmektedir. GAP'ın hedeflerinden biri olarak bölge içi gelişme farklarını gidermeye yönelik çalışmaların temelinde bu yatmaktadır.

GAP'ın odağında insan vardır ve yapılan tüm yatırımlar “insani gelişmeye yaptığı katkı” çerçevesinde değerlendirilmektedir. GAP bir bölgesel kalkınma projesi olsa da, dolaylı olarak tüm ülke halkına ve insanlığa olumlu etkileri olan bir projedir.

Toplumsal değişim, toplumu oluşturan tüm ilişkileri ve bu ilişkilerden oluşan tüm kurum ve yapılarıdaki değişimleri içine alan bir süreç olmakla birlikte başka bir deyişle, toplumsal değişim her şeyden önce bir yapısal farklılaşmayı, sonra bütünleşmeyi ifade etmektedir. Değişim süreci içinde geleneksel toplumlar önce dış dünyaya açılır, bu sırada sosyal kurumlarda bir takım değişimler olur, sonunda değerler sistemi, insan ilişkileri kendisinden ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan daha ileri olan toplumun değerler sistemi ve insan ilişkileri ile bütünleşir.

Sosyal Eylem Planı, 1994 yılı verileriyle bir Bölge değerlendirmesi yapmış; bu veriler ışığında yapısal çözümler önermişti. Gerek Planın değerlendirmesinden yana oluşan değişimler gerek Plan kapsamında dikkate alınmayan yeni veriler ışığında, Bölgenin yeni bir değerlendirmesiyle başlamak yerinde olacaktır. Bölgenin 2000 yılında geldiği yapısal

durumun değerlendirmesini izleyen kısımda, Sosyal Eylem Planının kategorilerini izleyerek bir eleştirel değerlendirme üzerinde durulacaktır.

GAP kapsamına giren illerde 1994'ten itibaren değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler sadece idari bölünmeler veya niceliksel değişimler değildir; Bölge tüm nicel değişimlerle birlikte nitel dönüşümler de geçirmektedir. Öte yandan bu değişimler iller bazında birikimli değildir, yani değişimler üst üste bir sıra izlememektedir; aksine Bölge bütünüyle yapısal bir dönüşümün içine girmiştir. Bir ilde ya da sosyal birimde olan ivme/etkiler tüm Bölgeyi, Türkiye ve Dünya'da oluşan değişimler de tüm birimleri etkilemektedir. Bu etkileme alanlarının nicel ve nitel özellikleri, birikme biçimleri ve uzantılarını saptamadan, Bölgenin yapısal olarak kavranması ve anlaşılması mümkün gözükmemektedir.

2000 yılı UNICEF Raporu'nda¹, Diyarbakır ile temsil edilen iller grubu, diğer 14 alt bölge içinde en alt statüde olan ve en ağır ilerleme kaydeden gruptur. Ancak Bölge içindeki farkları görebilmek için bütüne bakmak yararlı olacaktır. Yaşam kalitesi göstergeleri itibariyle, Bölge'de Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerinde toplam hanelerin % 34.8-%54.1'inin sağlıklı içme suyu yoktur. Bu oran Şanlıurfa ve Adıyaman'da % 18.7-%34.8 arasındadır. Toplam bölgenin %21.8-%44.7 si yoksulluk sınırı altında yaşayan hanelerden oluşmaktadır.

Türkiye'nin toplam yoksulluğunun bir karşılaştırmalı analizinde ise; Fert başına ve Hanehalkı başına minimum gıda harcamaları ve Hanehalkı başına Temel gereksinimler Maliyeti açısından Günlük Yoksulluk sınırları karşılaştırmalarına bakıldığında da en dezavantajlı olan Bölge, Güneydoğu Anadolu'dur².

T.1 Fert Başına Ve Hanehalkı Başına Minimum Gıda Harcamaları Ve Hanehalkı Başına Temel Gereksinimler Maliyeti Açısından Günlük Yoksulluk Sınırları Ve Yoksul Hanehalkı

	1	HH ortalama a fertsayısı	Yoksul HH oranı %	2	Yoksul fert oranı %	3	Ortalama HH Sayısı	Yoksul HH oranı %
TÜRKİYE	4.6	4.66	11	1.0	15	6.6	4.46	31
Marmara	4.4	4.15	5	1.1	7	7.3	4.15	29
Ege	3.5	4.82	3	0.9	4	6.9	3.82	24
Akdeniz	4.2	4.52	7	0.9	11	8.5	4.52	29
İç Anadolu	3.6	4.28	10	0.8	12	5.7	4.28	30
Karadeniz	4.8	4.69	13	1.0	19	6.5	4.69	34
D.Anadolu	4.8	5.56	18	0.9	25	6.3	5.56	33
Güneydoğu	4.4	5.78	18	0.8	24	6.5	5.78	37

- 1) HH başına Minimum gıda harcaması maliyetine göre yoksulluk sınırı, Günlük, \$
- 2) Fert başına Minimum gıda harcaması maliyetine göre yoksulluk sınırı, Günlük, \$
- 3) HH başına temel gereksinimler maliyetine göre yoksulluk sınırı, Günlük, \$

¹ UNICEF, 2000, Türkiye'de Bölgelerin Gelişimi

² ERDOĞAN, G. (1997), "Yoksulluğun Neresindeyiz?", Ekonomik Forum, 15 Nisan 1997, 4:4;26-28.

Tüm bölgeler içinde 1994 DİE Gelir Araştırmaları, Güneydoğu Anadolu'nun gıda güvenirliliği en düşük bölge olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin çeşitli değerler açısından bir karşılaştırması şöyledir:

1996 yılı “İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması”na göre (DPT); GAP alanında yer alan illerden Gaziantep 76 il arasında 25, Diyarbakır 57, Şanlıurfa 59, Adıyaman 61, Batman 65, Mardin 66, Siirt 68, Şırnak ise 75 nci sırada yer almaktadır. Kilis ise, sonradan il olduğu için bu değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Ve, Gaziantep'in ilçesi olarak ele alınmıştır. Bu verilerden daha önemli olarak, **alandaki illerin kendi içlerinde de önemli sosyo-ekonomik gelişmişlik farkları bulunmaktadır.**

T.2. GAP Bölgesindeki İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

İl	İlçe	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması
Adıyaman	Merkez	170
	Gölbaşı	299
	Sincik	854
Batman	Merkez	155
	Kozluk	711
	Sason	837
Diyarbakır	Merkez	62
	Ergani	513
	Kocaköy	849
Gaziantep	Büyükşehir	13
	Kilis	246
	Nurdağı	748
Mardin	Merkez	179
	Kızıltepe	576
	Savur	834
Siirt	Merkez	186
	Aydınlı	547
	Pervari	853
Şanlıurfa	Merkez	105
	Birecik	458
	Harran	830
Şırnak	Merkez	582
	Cizre	386
	Güçlükonak	857

Kaynak: Başbakanlık-DPT, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması-1996.

Tablodan açıkça görüldüğü gibi, GAP illeri homojen bir yapı göstermemektedir. Bölge, bir üst bakışla, son on yılda sulanabilen ve sulanamayan topraklar ayrımı temelinde ayrılmış olmasına rağmen; sosyal-yapısal analizler farklı alt bölgelerin varlığını da haber vermektedir.

Bir toplam karşılaştırma oranı olarak HDI (İnsani Gelişim Endeksi) ölçütleriyle, örneğin Gaziantep, Kilis il olduktan sonra yerini kaybetmiş ve 25'ten 42'ye düşmüştür³. Öte yandan örneğin, bütün iller içinde "Gelir endeksi" en yüksek ve "Eğitim endeksi" en düşük il Kilis'tir. GDI (Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi) ile illerin düzeylerine bakıldığında, bu kez

³ HDI, Human Development Report, 2000, UNDP.

Gaziantep'in değeri 42'den 41'e; Kilis'in ise 254'ten 19'a çıkarken; Şanlıurfa bir eşitsizlik göstergesinin sonucu 67'den 68'e, Batman ise 68'den 70. sıraya düşmektedir.

Çeşitli illeri 1983-1990 ile 1990-1996 dönemini nüfus ve enerji tüketimleri açısından karşılaştıran bir raporda ise illerin, birbirinden ilerleme açısından da ayrılmakta olduğunu görebiliriz:.

T.3.1983-90 ve 1990-96 Dönemlerinde Nüfus Ve Enerji Tüketim Payları Farklı Biçimde Dönüşen GAP İlleri⁴

1983-90 dönemi	1990-96 dönemi	1	
1.kategori Nüfus ve enerji tüketimindeki paylarını artıran iller (Ekonomik olarak gelişen ve nüfus çeken iller)	Adıyaman, Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Siirt	Adıyaman, Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa,	
2. kategori Nüfus payları azalan, elektrik enerjisi payları artan iller (İktisadi faaliyet yoğunluğu artan iller)	-	-	
3.kategori Nüfus payları artan, elektrik enerjisi tüketim payları azalan iller (Nüfus çekiciliği iktisadi faaliyet yoğunluğunun üzerindeki iller)	-	Mardin, Siirt	
4. kategori Dönem içerisinde nüfus ve enerji tüketim paylarını yitiren iller	Mardin	-	

Kaynak: TEK ve TEDAŞ, İst, Tüketim İst. ve DİE Nüfus sayımları

Tabloda GAP illeri içinde en zor durumda olan Mardin ilidir. Mardin, 1990'a kadar ve daha sonraki dönemde en fazla "yitiren" grubunda yer alan ildir. Öte yandan Siirt de 1990'a kadar kısmen çekici gücünü muhafaza ederken, 1990 sonrası "kaybedenler" grubuna geçmiştir. Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep ve Şanlıurfa ise 1983'ten bu yana "kazananlar" grubundadırlar.

1994 DİE Gelir Dağılımı araştırması sonuçları, seçilmiş illere göre %20'lik gruplarla gelirin dağılımının en bozuk olduğu iller arasında, Diyarbakır'ı da örnek almaktadır Diyarbakır'da ortalama hane geliri 3567\$ (Türkiye ortalaması 5503\$)ve en yüksek %20'lik grubun payı % 51 iken, en düşük % 20 ise %7'dir.

Ancak yeni dönem araştırmalarında bir farklılık görülmektedir. 2000 Gelir dağılımları çalışmaları, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bir değişikliğin varlığını da bildirmektedir. Buna göre, Türkiye'de en dezavantajlı bölgeler artık İç Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri olmaktadır⁵. Ancak, Güneydoğu' nun yoksulluk sıralamasında yerini yükseltmesinin asıl nedeni, bütünüyle bir iyileşmeden ziyade, diğer iki bölgedeki aşırı yoksullaşmadır. Öte yandan yeni dönemde Güneydoğu Anadolu illerini de bütünüyle bir gelir yükselmesinden

⁴ TÜSİAD, Türkiye'nin Fırsat Penceresi: 97.

⁵ M.SÖNMEZ, Gelir Dağılımı 2000 Araştırması, Gazeteler, Ekim 2000

ziyade; en üst %20'lik kesimin gelir içindeki paylarının artmasından kaynaklanan bir yükseltme ile karşılaştığımız anlaşılmaktadır. Bu durumu destekleyen bir gösterge olarak, DPT Bölgesel Gelişme Ve Uyum Raporları'nda belirgin izler mevcuttur⁶. 1996 için Kişi Başına Harcamaya Göre Kamu Yatırım Harcamaları'nda, diğer 79 ili geçerek, örneğin Şanlıurfa 7. Ve Diyarbakır 15. sırada yer almaktadır. Ancak burada da bir dengesizlik iller arasında ortaya çıkmaktadır: Gaziantep tüm iller içinde yatırım açısından 56., Adıyaman 59., Şırnak 64., Batman 67., Kilis 73. Ve en dezavantajlı iller Siirt ve Mardin ise en alt iki sırada (78. ve 79. Sırada) yer almaktadır. Öte yandan Kişi Başına Vergi Gelirleri sıralamasında ise durum tersine dönmekte, Gaziantep, Bölge'nin tüm illerini ve Türkiye'deki pek çok ili de geçerek vergi gelirlerinde 31. sırada yer alırken; onu 79 il içinde Kilis 58. sıradan, Diyarbakır ve Adıyaman 63. Ve 64. sıradan, Şanlıurfa 69. sıradan izlemektedir. Mardin, Siirt ve Şırnak 73., 74., ve 77 sıradadır.

---

⁶ DPT, İller Ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Müdürlüğü, Kasım 1997.

III.1. TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL YAPI

III.1.1. Sosyal Eylem Planında Sosyal Yapılar ve Kültürel Yapı Analizleri:

SEP Bölgenin geleneksel yapılarına dikkat çekmektedir. Buna göre, genel anlamda geleneksel toplumsal ve kültürel yapı henüz ağırlığını korumaktadır. Kökleri yüzyıllara dayanan bir örgütlenmenin doğal sonucu olarak da, ağalık, şıhlık ve aşiretçilik gibi geleneksel kurumlar henüz varlığını korumakta, giderek azalan oranlarda da olsa etkilerini sürdürmektedir.

Hane halklarını aşan en geniş toplumsal bağlaşma biçimi olan aşiret bağı Bölge'ye özgü bir gruplaşmadır. Bir reisin başkanlığında ki -göçebe olduğu kadar yerleşik hane halklarını da kapsayan- bu gruplaşma Bölge'nin en etkin ve yaygın geleneksel bağlaşma biçimidir. Aşiret bağı bulunan hane halkı oranı Şanlıurfa'da %81, Mardin'de %64.3'e çıkarken Diyarbakır'da %34'e, Adıyaman'da %31'e, Gaziantep'de %21'e düşmektedir. Kendisini bir aşirete bağlı sayan hane halklarının en yüksek orana vardığı kesim %93 ile Şanlıurfa'nın kır kesimi, en düşük kesim ise %13.2 ile Gaziantep'in kent kesimidir (Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması 1993; 335). Göçebe ya da yarı yerleşik koşulların ürünü olan aşiret örgütlenmesi, yerleşik kır toplumlarında hala varlığı devam etmekle birlikte kentleşme, modernleşme ve göç örüntüleri ile birlikte örgütlenmiş kent toplumlarında giderek etkinliğini yitirdiği söylenebilir.

Aşiret örgütlenmesi kadar yaygın olmamakla birlikte, Bölge'de geleneksel bağlılık biçimlerinden birisi olan şıhlık da varlığını sürdürmektedir. Şıhlık temel olarak dinsel önderliği ifade etse de etkileri din işlerini aşmakta, toplumsal ilişkilerde referans oluşturmaktadır. Bir şeyhe bağlılık %22'lik bir oranla Şanlıurfa'da, en az ise %1.7'lik bir oranla Gaziantep'dir

Aşiret şeklindeki toplumsal ve siyasal örgütlenmenin daha kuvvetli olduğu, örneğin Hakkari, Beytüşşebap, Cizre ve Siverek'te, kişilerin kendini adlandırma ve tanıtmaları genellikle aşiret adları ve soy yoluyla olmaktadır. Ancak kentlerle kurulan sıkı ilişkiler, modernleşme, göç gibi olgular nedeniyle geleneksel bağlarda bir zayıflamayla beraber, kısmen de olsa, bireysel inisiyatif gelişmeye başlamıştır.

Bölge'de bağımlılık yaratan diğer bir kurum ağalıktır. Ağalık daha çok bir ekonomik kurum olmakla birlikte, toprak mülkiyetinden kaynaklanan bir toplumsal ve siyasal güç odağıdır. Köy ağalarının bir kısmının köyde doğrudan mülkü başında bulunurken, diğer kısmı da köy dışında yaşayarak mülkünü kahyalar eliyle işletmektedir. Mardin ve Adıyaman'da ağaların tümü köyde yaşarken, Şanlıurfa'da 3/2'si, Gaziantep'te 4/3'ü köy dışındadır. Ağanın toprağını işleyenler Adıyaman'da %33, Diyarbakır'da %25, Mardin'de %9'dur. Gaziantep ve Şanlıurfa'da ise ağa toprağında çalışan yoktur (Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması 1993; 344).

Modern tarım teknolojisinin yaygınlaşması ile geniş toprakları işletmeye başlayan ağanın ekonomik rolü daralırken, toplumsal otorite rolü öne çıkmaktadır.

Geleneksel toplumda en köklü ve yaygın geleneksel kurum ve ideoloji din ve mezheptir. Dinsel ideolojinin özellikle beslendiği tarım ve küçük kent işletmeciliğinin Bölge'de yaygın olması dinin güç ve etkinliğini artırmıştır. Şeyhlik ve tarikatçılığın Bölge'de kurumlaşmış yapısı, aynı koşullardan kaynaklanmaktadır. Yöre halkının çağdaş örgütlenmelere açılması

yolunda engel oluşturan şeyhlik bağının (tarikatçılık) en zayıf olduğu il 1.7 ile Gaziantep, en güçlü olduğu il %22 ile Şanlıurfa'dır.

Şeyhlik, aşiret ve ağalığa göre etkinliği sınırlı kalmakta, genelde manevi yükümlülükler içeren dinsel ilişkilerin düzenlenmesinde etkin olabilmektedir.

Geleneksel toplumun gelişmesi üzerinde rol oynayan etkilerin başında cemaatçı zihniyet gelmektedir. Toplumsal değişme süreci içinde yeniliklere karşı olan başlıca faktör, kişinin çeşitli problemler karşısında, gücünün sınırlı olmasına inanmasıdır. Sulu tarımın gelişmesi, modernleşme, kentleşmedeki artış (%64) ve göç örüntüsündeki değişimler geleneksel örgütlenme biçimlerinin (aşiretçilik, ağalık şıhlık) çözülme sürecine girdiğini göstermektedir. Bireysel bilinç ve aşiretten daha küçük toplumsal birimlere ait olma bilinci, aşiret aidiyetinin, ağalığa ve şaha bağlılığın önüne geçmekte ve farklı nüfus gruplarının birbirlerini daha yakından tanımaları, farklı sosyal ilişki ağı içerisinde bir arada bulunmaları sonucu, Bölge'de sosyal ve kültürel bütünleşme başlamıştır.

Ayrıca yerleşik hayat ve kentleşme ile birlikte aşiret örgütlenmesi basitten karmaşıklığa, homojenlikten heterojenliğe doğru bir geçiş sürecine yönelmektedir.

III.1.2. Değerlendirme

1994 Sosyal Eylem Planı'nda da Bölge'nin homojen bir sosyal yapısı olmadığından söz edilmektedir. Sosyal Eylem Planı bu durumu iktisadi rasyonel pazar ile zayıf bütünleşme ve bunu yanı sıra geleneksel sosyal yapıların varlığında bulmaktadır. Bir yanda aşiret-ağalık bağlarında süre giden birlik sistemleri, diğer yandan Bölge ekonomisindeki zayıf pazar ve üretim ağıları; hem Bölge'nin homojen olamamasını hazırlayan nedenler olarak görülmekte hem de Bölge'nin ülke ekonomisiyle bütünleşmemesinin bir nedeni olarak öne sürülmektedir. Bir bütün olarak, iktisaden geri, verimsiz-tarımsal ve yarı-açık bir ekonominin esas nedeni olarak geleneksel sosyal bağlar ve bu bağların gelenekselliklerini sürdürmeleri anlaşılmaktadır. Özellikle siyasal katılımın sınırlılığı, bireyciliğin gelişmemesi, uzmanlaşma ve işbölümünde gerilik, karar almada topluluk davranışlarının hala etkin olması gibi geleneksel sosyal yapı göstergelerinin; Bölge'deki sosyal yapıyı belirlemesi ve böylece iktisaden geriliğin ve heterojenitenin gündeme geldiği ifade edilmektedir.

Sosyal Eylem Planı'nda 1994 yılında tahlil eden bu homojen olmama hali; Bölge illerinden pazar ekonomisine geçebilmiş olanları diğerlerinden "gelenekselliği aşmış olma" anlamında teşhis edilmektedir. Bir diğer deyişle homojen olmama hali, kırsal alan ve kentsel merkezler heterojenitesi biçiminde tarif edilmektedir: Şanlıurfa, Adıyaman, Kilis ve Gaziantep kent merkezleri, Bölgenin diğer kısımlarına oranla geleneksel sosyal yapılarını modern ilişkilere çevirebilmiş ve Pazar ekonomisini kurumlaştırabilmişlerken, kırsal alanlardaki yerleşimlerde ve Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak il merkezlerinde geleneksel yapılar nedeniyle sosyal yapısal engellemeler, iktisaden geriliğe de neden olmaktadır.

Öte yandan Sosyal Eylem Planı'nda, kent ve kentliliğin oluşmasını engelleyen en temel etkenin, ekonomik gelişmemişlik olduğunu da vurgulanmaktadır. 1980'den itibaren hızlı kentleşme, kentleşmeyle sonuçlanmamış, kentsel alanlar bu hızlı göçün ağır baskısı ile yoksullaşmıştır. Kentsel modern üretim sistemlerine aynı hızda geçilememesi; kente göç edenlerin tarımsal üretimden tamamiyle kopmamış olması; kentsel işgücünün yeterince nitelikli işgücü haline dönüştürülememesi kentleşmemenin nedenleri olarak anlaşılmaktadır.

Geleneksel yapılar içinde özellikle ağılık ve aşiret kurumlarının kırsal alan üzerinde baskıcı yapısı ve şeyhlik sisteminin devamı da gösterilmektedir. Bu yapıların baskın varlığı; Bölge insanının yurttaş olmasının önündeki önemli engeller olarak tanımlanmıştır.

Böylece Sosyal Eylem Planı, geleneksellikle feodaliteyi ve bunları da geri sosyal yapılarla eşdeğer tutmakta; ancak ayrıca sosyal yapısal engeller olarak nitelenen bu yapıları ekonomik refah ve gelişmeyi engelleyen kısıtlar olarak da ortaya koymaktadır. Diğer yandan homojen olmayan yapıların neden ve hangi göstergelerle homojen olmadığı da açık değildir. Plan'da bir yandan feodal kalıtların yapısal engelleri; iktisadi gerilik nedenleri olarak açıklanırken, diğer yandan yarı kapalı ekonomik sistemler, bu sosyal yapıları sürdüren etken olarak tanımlanmaktadır. Sosyal Eylem Planı, yarı kapalı ekonomik sistemler; dünya ve Türkiye ekonomisiyle bütünleşememe; sivil örgütlenmenin neredeyse yokluğu, kentsel üretimin geriliği ve verimsiz alanlarda kalması; hızlı kentleşme ve ardından aynı hızda kentlileşememe; feodal bağlar ve geleneksel sosyal yapılar; kentte kalanın tarımsal üretimden kopamaması ve bunun sonucunda kentsel modern işkollarının oluşturulamaması gibi pek çok nedeni sıralamakta ve asıl tutulacak halkayı gelenekselliğin çözülmesi ve iktisaden ilerlemecilik olarak tanımlamaktadır.

1994, GAP-BKİ içerisinde de dünya kalkınma konjonktürüne eklenme dönemi olmuştur: Eski “mutlak iktisadi kalkınmacı” söylem, yerini “**yapısal uyum için sürdürülebilirlik**” ve “**katılımcı kalkınma**” anlayışlarına terketmiş; “**içsel kalkınma anlayışı**” ve “**yönetmel sinerji**” ile birlikte, “Öncelikle formal finans, eğitim ve yönetim sistemlerine erişme güçlüğü olanların önceliği”, “politik çoğulculuk ve yurttaş hakları”, “Tüm sosyal gruplar için kanundan da önce gelen bir adalet anlayışı”, “Kamusal alanlara tüm sosyal grupların ve birlikte erişilir kılınması”, “Eğitim, medya, ve kamu bilgilendirilmesinin normlarının farklılık ve hoşgörü temelinde yeniden düzenlenmesi” anlayışı geliştirilmiştir.

GAP-BKİ planlama anlayışını da bu yeni sisteme göre gözden geçirmiş ve öncelikli alanlarını belirlemiştir. Sosyal Eylem Planı bu yeni politikaların bir ilk sunumu ve dikkate alınacağını açıklamayı anlamında bir kurumsallaşma göstergesi olarak son derece olumludur.

Yukarıdaki çerçevede, Sosyal Eylem Planı “Aile Yapısı”, “Demografik Durum”, “Sağlık Hizmetleri”, “Eğitim Düzeyi ve Hizmetleri”, “Altyapı”, “Yerleşim Düzeni”, “İnsan Toprak İlişkileri” ve “İstihdam ve Gelir” başlıklarını inceleme alanı almıştır. Gerek Planın hazırlanma döneminden bu yana değişimleri izleyebilmek gerek yeni gelişmeleri değerlendirebilmek için bu alt başlıklar altında bir değerlendirme yapılması uygun olacaktır.

III.2. AİLE YAPISI

Sosyal Eylem Planı, Bölgede aileyi sosyal olduğu kadar iktisadi bir birlik olarak da ele almaktadır. Buna göre aile kırsal alanda üretimin mikro birimidir. Bölgede yaygın aile yapısı çekirdek aile olarak adlandırılmaktadır(kırsal alanda % 60.3, kentsel alanda % 68.4 çekirdek aile oranı) ve çekirdek aile kentsel aile tipinin şimdilik başlangıç ögesi, kentsel aile tipine bir ilk giriş olarak görülmektedir. Kırsal alanda geleneksel geniş ailenin yaygınlığı (%24) bir diğer tipik özelliktir. Diğer yandan özellikle Şanlıurfa, Diyarbakır ve Gaziantep'in ova köylerinde yaygın olarak rastlanan bir aile tipinin "birleşik aile" olduğu belirtilmektedir. 1995 ve 2000 verileriyle bakıldığında ise durum değişiklikleri gözlenmektedir:

T.4. GAP Bölgesi Hanehalkı Büyüklükleri

	1990		1995		2000*	
	Toplam hh	%	Toplam hh	%	Toplam hh	%
1-3	122092	16.1	140170	15.9	164265	15.8
4-9	501507	66.0	578434	65.8	690647	65.9
10+	135146	17.9	160581	18.3	192111	18.3
TOPLAM	758745	100	879185	100	1047023	100

Kaynak: Nüfus Etüdüleri Ens.

*Tahmini.

Hane halkı sayıları esas olarak kırsal alanlarda daha büyüktür. Tabloda 1995 için, 10 ve üzeri hane halkına sahip ailelerde, oranları Türkiye ortalamasının üzerinde olan illerde, kentsel alanların da kırsal alan doğurganlık dinamikleriyle hareket etmekte olmasının esas dinamik olduğunu söyleyebiliriz.

T.5. GAP İleri 10+ HH Sayılarının Oranları (1995)

İl	Adıyaman	Diyarbakır	G.Antep	Mardin	Siirt	Ş.Urfa	Batman	Şırnak	GAP	Türkiye
%	15	21.5	11.5	28.9	30.2	18.8	29.5	31.4	18.3	18.4

Kaynak: Nüfus Etüdüleri Ens.

III.2.1. Evlilik Ve Aile Örüntüleri Ve Kadının Statüsü

1994 Sosyal Eylem Planı verilerinde, evlilik örüntüleri ağırlıklı olarak geleneksellikte tanımlanmaktadır. Yeni dönemde ise evlilik ve aile örüntülerinde durum farklılaşmıştır. Türkiye ortalamasında ilk evlenme yaşı kadınlarda 19.5 ve erkeklerde 23.6 iken, Bölge'de bu oran kadınlarda 18.1 ve erkeklerde 23.0'dır (Hacettepe Üni. Nüfus Etüdüleri Ens., Nüfus ve Sağlık Araştırması, s: 77-80). Bölge'de Türkiye'ye oranla evlenme yaşı daha düşük olmasına rağmen 1992'den bu yana oldukça büyük gelişmeler gözlenmektedir. Her ne kadar kır ile kentsel sosyal yapının farklılıkları, burada da gözlenmekteyse de; 1992 verileriyle Bölge'de ortalama ilk evlilik yaşı, kadınlarda % 18.9, erkeklerde de 22.6'dır. Türkiye'de en düşük ortanca ilk evlilik yaşı 18.1'dir. En yüksek ortanca yaş (19.9) ise Batı Anadolu'da görülmüştür. Doğu bölgesinde yaşayan kadınlar, Batı'dakilerden iki yıl daha erken evlenmektedir. Doğu'da erkekler için ortanca ilk evlilik yaşı 23' tür.

TKV araştırmasında akraba evliliği kırsal kesimde %52.4, kentsel kesimde ise %36.3 olarak bulunmuştur. Türkiye genelinde ise akraba evliliği oranı %21.1 dir. (Bu sayının yüksekliği kadınların eş seçiminde kendi iradelerini kullanmalarının sınırlılığına işaret eder. Bölgede yaygın olan aşiret ve ağalık sisteminin de bir sonucudur)

Berdel, başlık parası ve çok eşli evlilik konusunda elimizde güvenilir veriler olmasa da bölgede yürütülen çeşitli çalışmalardan, giderek azalan fakat hala yaşayan pratikler olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Erken evlilik bölge kadınları için, başka bir sorun alanıdır. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması bulgularına göre Doğu'da 25-49 yaşlarındaki kadınların ortanca ilk evlilik yaşı 18.1 olarak bulunmuştur. Batı'da ise bu yaş 19.9'dur. Bölge'de ortanca ilk evlilik yaşının resmi istatistiklere yansıdığından daha düşük olduğu tahmin edilmektedir. Bunun sebebi de resmi istatistiklerin "ilk resmi evlilik yaşı"ni esas alıyor olmasıdır. Oysa GAP'ta ilk önce dini nikah/birleşmenin yapılması ve evlilikten olan çocuklar okul yaşına gelince resmi nikah kıyılması pratiği oldukça yaygındır. KIHKP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yürüttüğü çalışmanın verileri de bu yargıyı destekler niteliktedir. Bu çalışmada ortanca ilk dini evlilik yaşı 17.0 olarak bulunmuştur. Aynı çalışmanın başka bir çarpıcı sonucu ise dini nikahla evlenen kadınların %16.3ü 15 yaşının altında evlenmiştir. (Türk Medeni Kanununa göre yasal ilk evlilik yaşı 15'tir ve Ceza Kanuna göre de resmi evlilik olmaksızın dini nikah kıymak suçtur ve cezası vardır. Bölge de bu yasal süreçler harekete geçirilememektedir. Çünkü sosyal, kültürel ve dini normlar daha baskındır.)Erken evliliğin kadın ve çocuk sağlığı açısından en büyük sonuçlarından bir tanesi adolesan gebeliği ve neden olduğu sorunlardır. TNSA'na göre Türkiye'de adolesan (15-19 yaş) doğurganlığı oranı Doğu'da %11.00'dir. Türkiye ortalamasının(%10) biraz üstündedir. Eğitim düzeyi, sadece eğitime devam edildiği sürece doğumların ertelenmesine yol açtığı için değil, aynı zamanda davranış değişikliğine sebep olduğu için de adolesan doğurganlığını etkileyen en önemli değişken olarak ortaya çıkmaktadır.

1990 sayım sonuçlarına göre GAP Bölgesinde kadın okur yazarlığı %45 tir. (DİE: 1995) Bu oran kırsal kent ayrımı yapılmaksızın verilmiş bir orandır. Dolayısıyla kırsal kesimde bu oranın çok daha düşük olması beklenmektedir.

Bölgede kadınlar için en büyük sorun alanlarından bir tanesi sağlıktır. Sağlık alanında özellikle sık ve erken doğuma bağlı olarak üreme sağlığı problemleri öncelikli sorun alanlarındandır. GAP'ta doğurganlık hızı geçtiğimiz yıllarda düşüş göstermekle beraber hala Türkiye ortalamasının üstündedir. Örneğin 1998 TNSA'ya göre Doğu'da doğurganlık hızı 4.2 iken Batı için bu hız 2.03' tür.

T.6. Yerleşim Yeri Ve Bölgelere Göre Doğurganlık Hızı⁷, TNSA-98

	TNSA- 98
Yerleşim Yeri	
Kent	2.4
Kırsal	3.1
Bölge	
Batı	2.0
Güney	2.6
Orta	2.6
Kuzey	2.7
Doğu	4.2
Toplam	2.6

Kaynak: TNSA 1998

1998 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA-98), tüm dünyada yürütülen Nüfus ve Sağlık Araştırmalarının (DHS) bir parçasıdır. Araştırma Türkiye çapında bir örnekleme dayanır ve doğurganlık düzeyi ve değişimi, bebek ve çocuk ölümlülüğü, aile planlaması ve

⁷ 15-49 yaşlarındaki kadınlara ait hızlar

anne çocuk sağlığı konularında bilgi toplamak üzere planlanmıştır. Örneklem grubundaki kadınlar 15-49 yaş arası kadınlardır. Araştırma sonuçları kentsel ve kırsal yerleşim yerleri ve ülkenin beş bölgesi için ulusal düzeyde sunulmuştur (HÜNEE: 1999).

Kadının statüsünü değerlendirmekte kullanılabilir önemli göstergelerden biri de kazancın kullanımına ilişkin bağımsız karar alabilme olanağıdır. Örneğin Doğu'da yaşayan kadınların % 20'si kazançlarının nasıl kullanılacağına kocalarının tek başına karar verdiklerini beyan etmiştir. Güneydoğu için de durum farklı değerdir. Diğer bölgelerde ise bu oran % 10'un altındadır. Doğuda 6 yaş ve üzeri kadın nüfusunun % 46.4'ü eğitimsiz (hiç okula devam etmemiş) çıkmıştır. Bu oran Türkiye geneli için % 25.4'tür. Erkekler için ise aynı oran, bölge için 23.4, Türkiye genelinde ise 10.7'dir. Batı'da eğitimi olmayan kadın oranı ise 17.0'dır.

Türkiye genelinde, ilkokulu bitirmemiş kadınlar çoğunluğu (% 36) okulu bırakma nedeni olarak ailesinin izin vermemesini göstermiştir. İkinci neden olarak okulu sevmemek (% 11), üçüncü sırada da ailesinin yardımına gerek duyması (% 5) gösterilmiştir. Altı yaşından küçük çocuğu olan çalışan kadınlar arasında eğitim düzeyi düşük olan, tarım sektöründe ya da geçici işlerde çalışan Güney Doğu Anadolu'da ya da kırsal alanda yaşayan kadınların ailelerinde, ablanın çocuk bakımındaki rolü dikkat çekicidir. Örneğin Güneydoğu Anadolu'da bakıcı durumundaki ablanın oranı % 19'dur. Doğu'da bakıcının koca olması durumu % 0.6, ağabeyin olması durumu ise % 0.5'tir.

T.7. Temel özelliklere göre doğurganlık (Temel özelliklere göre araştırma tarihinden önce üç yıl için toplam doğurganlık hızı ve 40-49 yaşlarındaki kadınların ortalama canlı doğum sayıları, Türkiye 1998) Kaynak: TNSA-98, HÜNEE: 1999

Temel Özellik	Toplam Doğurganlık Hızı ⁸	Halen gebe olan kadınların yüzdesi	Ortalama canlı doğum sayısı (40-49 yaşlarındaki kadınlar)
Yerleşim Yeri			
Kent	2.39	4.8	3.82
Kır	3.08	5.4	5.02
Bölge			
Batı	2.03	3.5	3.43
Güney	2.55	5.3	4.46
Orta	2.56	5.5	3.84
Kuzey	2.68	4.4	4.36
Doğu	4.19	8.0	7
Eğitim			
Eğitimi yok/ ilkokulu bitirmedi	3.89	6.0	5.63
İlkokul mezunu/ ortaokulu bitirmedi	2.55	5.4	3.40
Ortaokul mezunu +	1.61	2.6	1.84
Toplam	2.61	5.0	4.22

III.3. DEMOGRAFİK DURUM VE GÖÇ HAREKETLERİ

T.8. GAP İlleri Nüfusları

İller	1990	1997	2000
-------	------	------	------

⁸ 15-49 yaşlarındaki kadınlara ait hızlar

Adıyaman	513.131	690.386	
Batman	344.121	405.765	
Diyarbakır	1.094.994	1.285.382	
Gaziantep	1.140.594	1.129.096	
Kilis	130.198	111.115	
Mardin	557.727	654.298	
Siirt	243.435	263.258	
Şanlıurfa	1.001.455	1.311.334	
Şırnak	262.006	300.749	
GAP TOPLAM	5.158.013	6.128.973	

Kaynak: DİE, GAP İl İstatistikleri, 1993; Human Development Report: Turkey, 1998. 2000 için rakamlar ilk sonuçlardır.

Demografik yapı değişiklikleri Sosyal Eylem Planı döneminden itibaren üç ana grupta izlenebilir:

III.3.1. Nüfusun Kır-Kent Dağılımı

T.9. GAP Bölgesi'nde Nüfus Değişimleri

İl	Yerleşim	1985-90	1990-97	1997-2000
Adıyaman	TOPLAM	0,16	0,25	0,12
	Kent	0,32	0,43	0,19
	Kır	0,03	-0,02	-0,03
Batman	TOPLAM	-	0,14	0,06
	Kent	-	0,29	0,12
	Kır	-	-0,18	-0,09
Diyarbakır	TOPLAM	0,14	0,15	0,06
	Kent	0,20	0,28	0,12
	Kır	0,08	-0,12	-0,07
Gaziantep	TOPLAM	0,05	0,10	0,04
	Kent	0,13	0,15	0,06
	Kır	-0,19	-0,04	-0,02
Kilis	TOPLAM	-	-0,19	-0,07
	Kent	-	-0,30	-0,13
	Kır	-	0,01	-0,00
Mardin	TOPLAM	-0,17	0,14	0,06
	Kent	0,02	0,32	0,14
	Kır	-0,32	-0,08	-0,04
Siirt	TOPLAM	-1,16	0,07	0,03
	Kent	-1,15	0,30	0,12
	Kır	-1,16	-0,28	-0,15
Şanlıurfa	TOPLAM	0,20	0,23	0,10
	Kent	0,27	0,29	0,13
	Kır	0,12	0,14	0,05
Şırnak	TOPLAM	-	0,18	0,03
	Kent	-	0,34	0,22
	Kır	-	-0,05	-0,09
GAP	TOPLAM	0,16	0,15	0,07
TÜRKİYE	TOPLAM	0,10	0,10	0,04

Kaynak: 1985,1990 Genel Nüfus Sayımları
1997 Nüfus Tespiti

Not: Projeksiyonlar 1990-1997 dönemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bölge, bütünüyle en fazla nüfus kaybını 1985-90 döneminde yaşamış olmakla beraber, illerin özelliklerini göstermesi bakımından dönemsel ve yapısal farklar dikkatle izlenmelidir.

Her üç dönemde de, tüm illerde kırsal alanda yoğun nüfus kaybı vardır, ancak bu dışa nüfus akışının, Siirt kırsal alanı hariç, 1997-2000 döneminde, ilk iki döneme oranla yavaşladığı saptanmaktadır. 1985-1990 arasında, kırsal alandan dışa akışın en yoğun olduğu iller; Mardin, Gaziantep ve Siirt'tir.

Kırsal alanda nüfus kaybı, 1990-97 arasında, her ilde gözlenen bir genel eğilim olarak belirginleşmiş, ancak en dezavantajlı kırsal alanlar olarak Siirt, Batman ve Diyarbakır öne çıkmıştır. 1997-2000 döneminde Kilis, Adıyaman ve Gaziantep kırsal alanları öncelikle, Şanlıurfa ve Mardin kısmen, kırsal göçün azaldığı bölgelerdir.

Adıyaman, Diyarbakır, ve Şanlıurfa 1985 ile 1997 arasında bütünüyle kent nüfusunun arttığı görülmektedir. Mardin, Kilis, Batman, Şırnak ve Siirt bu artışı 1990-97 döneminde göstermektedir. 1990-97 döneminde Kilis kentsel alanı en çok nüfus kaybına uğrayan yerdir. 1985-90 döneminde, bütünüyle, hem kent hem köylerinde en yoğun nüfus kaybı Siirt ilindedir. 1997-2000'de (kesin olmamakla beraber), Şırnak ilinin kentsel alanında nüfus artışının, KDO üzerinde bir artış kaydetmesi beklenmektedir. Adıyaman, Batman, Diyarbakır Mardin, Siirt ve Şanlıurfa'nın değişen oranlarda da olsa, kentsel nüfusunun, ortalama nüfus artış hızı üzerinde bir göç alması da beklenebilir. Kilis ise 1997-2000 döneminde kentsel dış göçe maruz kalacaktır.

Tablo bize Bölge'de her ilin farklı biçimlerde göç ve nüfus hareketlerinden etkilendiğini ve mağduriyet yaratan nüfus hareketlerinin bu nedenle dikkatle gözlenmesi gerektiği sonucunu vermektedir.

Son dönemin en dezavantajlı illerinin Siirt, Şırnak ve Mardin olduğunu görebiliriz. Bu üç il, kırsal alanın yoğun nüfus kaybı ve kentlere büyük bir göçle karşılaşmışlardır. Kilis ili kent ve kırdan nüfus kaybıyla; Adıyaman ve Diyarbakır kent alanına son iki dönemde yoğun nüfus almasıyla öne çıkmaktadır.

III.3.2. Nüfus Ve Nüfusun Artış Hızı, Doğurganlık Ve Yaşamsal Göstergeler

1994 değerlendirme raporunda Bölge'nin yıllık nüfus artış hızının %3.4 olduğu belirtilmektedir. 1990-95 döneminde Türkiye'nin artış hızı ise 1.53 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın 1995-2000 için 1.49'a inmesi beklenmektedir. 1997'deki son durumda ise Bölge'de yıllık nüfus artışı 2.5'tir. Benzer bir azalma eğilimi, oranı hala tüm Türkiye'den yüksek de olsa) GAP kapsamına giren illerde de beklenmektedir. Toplam verilerde genel bir iyileşme görülmeyle birlikte, GAP illeri hala Türkiye şartlarının gerisindedir.

Benzer olarak Türkiye için 1990'da 15 yaş altı nüfusun oranı %35.5 düzeyinde iken, 2000 için % 29.5 e düşmesi beklenmektedir⁹. Bu oranlar GAP için 1990'da %47 ve 1997'de %43 olmuştur.

GAP Bölgesi yaşamsal göstergeleri aşağıdaki gibidir:

T.10. GAP Bölgesi ve Türkiye'de Yaşamsal Göstergeler

⁹ TÜSİAD, Türkiye'nin Fırsat Penceresi: 62.

		GAP	TÜRKİYE
1985	Bebek Ölüm Hızı %0	123,6	109
	Kaba Ölüm Hızı%0	11,6	10,1
	Doğuştta Yaşam Beklentisi (yıl)	51,7	52,4
	Kaba Doğum Hızı	37,70	37,44
1990	Bebek Ölüm Hızı %0	76,1	67
	Kaba Ölüm Hızı%0	8,5	8,0
	Doğuştta Yaşam Beklentisi (yıl)	59,5	62,0
	Kaba Doğum Hızı	40,92	27,86
2000	Bebek Ölüm Hızı %0 (1998)	62,0	43,0
	Kaba Ölüm Hızı%0 (1998)	7,2	6,1
	Doğuştta Yaşam Beklentisi (yıl) (1998)	62,3	68,7
	Kaba Doğum Hızı (2000)	36,82	23,51
2005	Bebek Ölüm Hızı %0	50,2	34,8
	Kaba Ölüm Hızı%0	6,4	5,9
	Doğuştta Yaşam Beklentisi (yıl)	63,7	70,1
	Kaba Doğum Hızı	33,22	21,73

Kaynak: 1985, 1990 Nüfus Sayımları, 1997 Nüfus Tespiti, 1998 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması,

Not: Doğuştta Yaşam Beklentisi hesaplamalarında Regional Model Life Tables “West” modeli kullanılmıştır.

III.3.3. Göçle İlgili Son Durum

GAP illeri göç verileri Bölge'nin insan yapısı hakkında diğer tüm demografik verileri daha netleştirmektedir.

T.11. GAP Bölgesi'nde Nüfus Artış Hızları ve Yüzde Değişimleri (1950-2000)

Yıl	Toplam	İl ve İlçe Merkezleri Nüfusu	Bucak ve Köyler Nüfusu	Toplam	Yıllık Nüfus Artış Hızı İl ve İlçe Merkezleri Nüfusu	Bucak ve Köyler Nüfusu	Nüfusun İkiye Katlanma Süresi (yıl)
1950	1346668	353644	993024				
1960	2057753	612744	1445009	29,61	45,95	23,07	23,41
1970	2803166	1075566	1727600	33,76	65,77	16,15	20,53
1980	3567628	1667222	1905406	20,97	37,47	7,60	33,06
1985	4303567	2148448	2155119	37,51	51,32	24,63	18,48
1990	5158013	2870251	2287762	36,22	57,93	11,95	19,14
1997	6128973	3926509	2202464	24,64	44,67	-5,43	28,13
2000	6450891	4351328	2099563	17,06	34,24	-	40,62

Kaynak: Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, 2000 yılı için tahminidir.

Tablodan da görüleceği gibi, 1985-1990 arasında hızlanan toplam artış, 1997'den itibaren düşmeye başlamıştır ve 2000 yılı içinde de daha da düşmesi beklenmektedir. Yine aynı dönemde, kentsel alanın hızlı artışına karşın kırsal alanda azalmalar görülmektedir. Ancak bu hızlı göçün 2000 yılı için devam edip etmeyeceğini şimdiden yorumlamak güçtür. GAP Bölge

Planı, kırsal alandan yatay ve dikey hızlı göçü durdurmaya yönelik bir plandır ve SEP dönemi içinde gözlenen bu hızlı artışın “Yerinde İstihdam” ve “Yaşam Kalitesini Yükseltme” programları ile azalması beklenmektedir. Öte yandan nüfusun ikiye katlanma süresinde hızlı bir yükselme görülmektedir ve bu durum Bölge’de uygulanan ana-çocuk sağlığı ve doğum kontrolü çalışmalarının başarısı olarak değerlendirilmelidir.

III.4 SAĞLIK HİZMETLERİ

III.4.1. Mevcut Durum

1997 yılı nüfus sayımına göre ülke nüfusunun % 9.8’ini oluşturan 6.01 milyon kişi GAP Bölgesi’nde yaşamaktadır. Yıllık nüfus artış hızı ülke ortalamasının üstündedir. Kentsel nüfus, kırdan kente göçün etkisiyle kırsal nüfusa oranla daha hızlı artmakta ve kentsel altyapı hizmetlerinin gelişme hızını aşmaktadır; bu da kentte yaşayanlar açısından zaten olumsuz olan yaşam koşullarını daha da artırmaktadır. Diğer yandan Bölge nüfusunun yarıya yakınının genç nüfustan oluşması, eğitim ve istihdam sorunlarının yanısıra anne ve çocuk sağlığına yönelik koruyucu sağlık hizmetlerinin önemini artırmaktadır.

GAP Bölgesi’nde sağlık hizmetleri ve sağlık düzeyi göstergeleri ülke ortalamasının hemen hemen yarısı seviyesindedir. Bebek ve anne ölüm oranları, bazı hastalıkların sıklığı, sağlık tesislerinin durumu, sağlık personeline düşen nüfus, sağlık hizmetlerine ulaşılabilirlik gibi verilere bakıldığında Bölge’deki göstergelerin ülke ortalamasından olumsuz farklılıklar gösterdiği gözlenmektedir.

Kentsel ve kırsal altyapının yetersiz oluşu, yeterli içme suyunun olmayışı veya kalitesinin düşük oluşu özellikle su ile bulaşan hastalıkların oranını yükseltmektedir. Konut ve altyapıya yönelik yatırım ihtiyaçları, bunlara bağlı olarak çevre ve sağlık sorunlarını artırmaktadır. 1991-1995 yılları arasında aşı ile korunulabilen hastalıklar ile su ve besinlerle geçen bulaşıcı hastalıklar büyük oranda GAP Bölgesi’nde görülmüştür (tifo % 83, paratifo % 56, şark çıbanı % 64 gibi). Bu durum, koruyucu sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi, tropikal hastalıkların önlenmesi ve tedavisine yönelik faaliyetlerin hızlandırılması gereğini ortaya koymaktadır.

1997 yılı itibariyle Bölge’de 69 adet yataklı tedavi kurumu, 388 adet sağlık ocağı (303’ü kendi binasında), 697 adet sağlık evi, 23 adet verem savaş dispanseri, 24 adet Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması (AÇSAP) Merkezi, 6 adet halk sağlığı laboratuvarı ve 15 adet sağlık meslek lisesi bulunmaktadır.

Mevcut yataklı tedavi kurumlarındaki toplam hasta yatağı sayısı 8 058’dir(1999’da 5498’dir). Bir yatağa düşen nüfus Bölge’de 746 iken, ülke genelinde 432’dir. Diğer bir ifadeyle on bin nüfusa düşen hasta yatağı sayısı yaklaşık 13.4’tür. Bu oran Türkiye geneli için 23.2’dir (MSB’ye ait 15 900 yatak hariç).

Gelişmiş ülkelerde % 80 düzeyinde olan yatak kullanım oranı ülke genelinde % 58, Bölge’de ise yaklaşık % 47’dir.

1998 yılı başı itibariyle, Sağlık Bakanlığı’na bağlı kurumlarda 492 uzman hekim, 1543 pratisyen hekim, 123 diş hekimi, 80 eczacı, 2594 hemşire, 1917 ebe ve 2217 sağlık memuru

görev yapmaktadır. Hastane yatağı ve sağlık personelinin iller ve bölgeler itibariyle dağılımındaki dengesizlik devam etmektedir.

T.I2. Yataklı Tedavi Kurumlarının Yıllar İtibariyle Gelişimi

Yıllar	GAP BÖLGESİ			TÜRKİYE			GAP/TÜRKİYE		
	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	10000 Nüfusa Düş.Yt.	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	10000 Nüfusa Düş.Yt.	Hastane (%)	Yatak (%)	10000 Nüfusa Düş.Yt.
1985	39	4 881	11.3	686	100 496	20.2	5.7	4.8	55.9
1990	53	5 988	11.6	857	120 738	21.3	6.2	4.9	52.3
1997	69	8 058	13.4	1078	144984	23.2	6.5	5.7	57.7
1999	56	5498	10.4	1171	153465	23.3	4.8	3.6	44.6

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, Yataklı Tedavi kurumları istatistik yıllıkları

(*) Milli Savunma Bakanlığı'na ait 42 kurum ve 15 900 yatak dahil değildir. MSB kurumları dikkate alındığında Türkiye genelinde 10 000 kişiye düşen yatak sayısı 25.7'ye yükselmektedir.

1998 Yılı Yatırım Programı'nda yer alan hastane projelerinin terminlerine uygun olarak 2000 yılına kadar tamamlanmaları durumunda Bölge'deki mevcut yatak kapasitesine;

- Devlet Hastanesi 2 305
- Gaziantep Üniv.Araşt.ve Uyg.Hastanesi 400
- Harran Üniv.Araşt.ve Uyg.Hastanesi 400
- SSK Genel Müdürlüğü 600 adet olmak üzere

Toplam 3 705 adet yatak ilave edilmiş olacaktır.

Böylece, Bölge'deki yatak sayısı 2000 yılında 11 689'a yükselmiş olacak ve bir yatağa 549 kişi düşecek; diğer bir ifadeyle, 10 000 kişiye düşen hasta yatağı sayısı 18.2'ye yükselmiş olacaktır. (Ancak, Yatırım Programı'nda yer alan, özellikle yeni projelerin fiziki gerçekleştirmeleri dikkate alındığında, projelerin öngörüldükleri dönemde gerçekleştirmeleri pek mümkün gözükmemektedir.)

III.4.2. Hedefler ve GAP 2010 Planı

GAP'ın 2010 yılına kadar tamamlanması perspektifi çerçevesinde; Bölge'de yaşayan insanların sağlık düzeyinin yükseltilmesi, sağlık hizmetleri kalitesinin artırılması, sağlıklı yaşam koşullarının oluşturulması, halkın sağlık hizmetleri konusunda bilinçlendirilmesi ve sağlık altyapısının güçlendirilmesi önem taşımaktadır.

Bölge'nin kalkınması için temel hedefleri ve uygulanacak stratejileri belirleyen GAP Master Planı (1985-2005), Bölge'deki sağlık olanakları (tesis ve altyapı) ile sağlık personeli düzeyinin plan dönemi sonuna kadar ülke ortalamasına ulaştırılmasını hedeflemiştir; on bin nüfusa düşen yatak sayısının 24'e yükseltilmesini öngörmüştür.

T. I3. GAP Bölgesi'nde 1997 Yılı İtibariyle Mevcut 1999-2010 Döneminde İhtiyaç Duyulan Sağlık Tesisleri

İller	Hast. Sayı.	Yatak		Sağlık Ocağı		Sağlık Evi		AÇSAP		Sağlık Mesle		Vsd	Halk Sağ. Lab.
		Mevcut	İhtiyaç	Mevcut	İhtiyaç	Mevcut	İhtiyaç	Mevcut	İhtiyaç	Mevcut	İhtiyaç		
Adıyaman	8	585	1417	56	18	99	20	4	-	2	1	4	-
Batman	4	234	493	22	3	37	42	1	2	1	1	1	-
D.bakır	16	2870	462	71	24	104	80	4	6	4	2	4	1
G.antep	12	2120	228	66	19	109	9	4	3	2	1	4	1
Kilis	1	190	89	9	2	24	1	1	-	1	-	1	-
Mardin	5	475	966	56	15	110	27	2	4	1	-	1	1
Siirt	3	255	216	25	7	58	44	1	1	1	-	1	1
Şurfa	14	1114	1096	62	13	120	30	7	4	3	3	4	1
Şırnak	6	215	502	21	4	36	37	1	3	-	-	1	-
GAP Toplamı	69	8058	5469	388	105	697	290	25	23	15	8	21	5

Bölgedeki sağlık altyapısının güçlendirilmesine yönelik olarak yeni sağlık tesisleri kurulması gerekmektedir. Bu nedenle, GAP 2010 Planı hazırlanırken öncelikle mevcut durum tespiti yapılmış; il bazında sağlık tesisleri ve hastane yatağı sayısı belirlenmiştir. Sağlık Bakanlığı'nın GAP 2010 perspektifi içinde ihtiyaç duyulan sağlık tesisleri ile ilgili önerileri de dikkate alınarak yapılan çalışmada 5 469 ek hasta yatağı, 105 adet sağlık ocağı, 290 adet sağlık evi, 23 adet AÇSAP Merkezi ve 8 adet sağlık meslek lisesine gereksinim duyulduğu ortaya çıkmıştır.

Sağlık tesislerinin proje tutarları, Sağlık Bakanlığı'ndan alınan tip projeler için saptanmış birim fiyatlar kullanılarak hesaplanmış ve yıllara göre finans ihtiyaçları belirlenmiştir.

Sağlık Bakanlığı'nın 1999 Yılı Yatırım Teklifi'nde yer alan projeler de dahil 1999-2010 döneminde gerçekleştirilmesi öngörülen projelerin toplam yatırım tutarı yaklaşık 82.9 trilyon TL düzeyinde olup, 1999 yılı yatırım ödeneği 15.3 trilyon TL olarak öngörülmektedir. Öncelikli olarak 1998 yılı Yatırım Programı'nda yer alan projelerin planlanan terminleri içerisinde tamamlanmaları amaçlanmakta olup, devam eden projeler için 1999 yılında 11.2 trilyon TL, yeni projeler için ise 4 trilyon TL önerilmektedir. Tüm projelerin 1999-2010 dönemi yatırım ihtiyacı ise 77 trilyon TL düzeyindedir.

Dicle, Harran ve Gaziantep Üniversitelerinin sağlık sektörü yatırımlarının 1999 yılı toplam ödenek talebi ise yaklaşık 9 trilyon TL düzeyindedir.

Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) Genel Müdürlüğü Şanlıurfa'da 400 yataklı bir hastane ile Diyarbakır'da 200 yataklı bir Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesini Yatırım Programı'na almış olup, 1999 yılı ödenek talebi 910 milyar TL'dir.

Ayrıca, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın 1999 yılında Bölge'de uygulamayı öngördüğü "GAP Yöresi Halk Sağlığı Projesi" ve "Sağlık Gönüllüleri Yoluyla Ana-Çocuk Sağlığı Pilot Projesi"nin yıllık ödenek teklifi 55 milyar TL'dir.

III.4.3. Yataklı Tedavi Kurumları

GAP Master Planı ve GAP Sağlık Uygulama Planı'nda öngörülen "onbin kişiye 24 yatak" hedefine 2010 yılında ulaşılabilmesi için, 2005 yılı nüfus projeksiyonu çerçevesinde il bazında yatak ihtiyacı, 1998 yılı Yatırım Programı'nda devam eden hastaneler de dikkate alınarak, belirlenmiştir. İhtiyaç duyulan ek yatak sayısı "Devlet Hastaneleri" başlığı altında yatırım programına alınmıştır. Bu kapsamda, acil yardım ve travmatoloji, çocuk hastalıkları, ruh ve sinir hastalıkları, kardiyoloji, doğumevi, onkoloji, bulaşıcı tropikal hastalıklar, fizik tedavi ve rehabilitasyon konuları ile ilgili özel dal hastaneleri Sağlık Bakanlığı'na bağlı kurumlar olarak açılabilmesi gibi, Üniversite, SSK veya özel hastaneler bünyesinde de oluşturulabilir.

Bugün Bölge'de mevcut sağlık kuruluşlarının donanım ve personel eksikliği nedeniyle etkin bir şekilde kullanılmayışı sağlık hizmetleri sunumunu etkilemektedir. Büyük il ve hastanelere gereksiz hasta akıntısının önlenmesi ve hizmetlerin yerinde verilmesi amacıyla, hizmet birimlerinin personel ve makine-teçhizat ihtiyaçlarının karşılanması önemini korumaktadır. Bu nedenle mevcut sağlık tesislerinde ihtiyaç duyulan veya yenilenmesi gereken donanım için gerekli ödenek, Sağlık Bakanlığı'nın tespitleri doğrultusunda, öncelikli olarak 1999-2000 yılları yatırım talebi içinde yer almaktadır.

Mevcut yataklı tedavi kurumlarının tıbbi teçhizat ile donanımı için Sağlık Bakanlığı tarafından öngörülen yatırım tutarı yaklaşık 2 trilyon TL'dir.

III.4.4. Sağlık Tesisleri

Temel sağlık hizmetlerini kırsal alana taşıyan sağlık birimleri olan ve birinci basamak - koruyucu sağlık hizmetlerinin verildiği sağlık ocağı ve sağlık evleri ile AÇSAP Merkezleri hem sayı olarak hem de sağlık personeli, lojman, fiziki altyapı, motorlu araç ve tıbbi malzeme açısından dönem sonuna kadar öngörülen düzeye getirilmelidir. İhtiyaç duyulan kurumların proje tutarları, donanım maliyetini de içerecek şekilde hesaplanarak yatırım programına konulmuştur.

Son yıllarda Bölge'de sıtma yaygın olarak izlenmektedir. Bu nedenle, inşaatı tamamlanmış olan Diyarbakır Tropikal Hastalıklar Sıtma Eğitim ve Araştırma Merkezi'nin 1999 yıl sonuna kadar 146.5 milyar TL tutarındaki makine teçhizatının karşılanması hastalıkla mücadelenin etkin bir şekilde yürütülmesi açısından aciliyet taşımaktadır. Ayrıca, GAP Bölgesi Sıtma Kontrolü Çalışmaları için 1999 yılında 181 milyar TL'ye ihtiyaç duyulmaktadır.

Son yıllarda bölgede de büyük artış gösteren verem hastalığı ile etkin bir mücadelenin yapılabilmesi için verem savaş dispanserlerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede;

- Gaziantep'e 1.Bölge Tüberküloz Laboratuvarı kurulması,
- Diyarbakır Bölge Tüberküloz Laboratuvarının referans Laboratuvarına dönüştürülmesi,
- Mevcut verem savaş dispanserlerinin demirbaş malzemelerinin ve tıbbi cihazlarının yenilenmesi,
- Diyarbakır Verem Savaş Grubunun araç ve cihaz yönünden takviye edilmesi,

- Gaziantep'e bir Verem Savaş Grubu kurulması ve
- Yatırım Programı'nda yer alan VSD binalarının öncelikle tamamlanması önem taşımaktadır.

III.4.5. Diğer Tedbirler

GAP 2010 perspektifi içinde, sağlık sektöründe belirlenen hedeflere ulaşılabilmesi için sağlık yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payının artırılması, kişi başına yıllık sağlık harcamalarının yükseltilmesi, on bin kişiye düşen yatak sayısı ile doktor ve sağlık personeli başına düşen nüfusun öngörülen düzeylere getirilmesi gerekmektedir.

Bölge'de sağlık hizmetleri düzeyinin yükseltilmesi, ancak yeterli sayıda ve nitelikli sağlık personelinin tıbbi araç ve gereç bakımından tam donanımlı sağlık kuruluşlarında dengeli dağılımı ile mümkün olabilir. Sağlık hizmetlerinin istenilen düzeyde verilebilmesi için gereksinim duyulan sağlık personelinin Bölge'de istihdamı şarttır. Bunun için sağlık personeli ile ilgili ücret politikası, özlük hakları, lojman, sosyal tesis gibi ihtiyaçları gözden geçirilmeli, gerekli önlemler alınmalıdır.

Diğer yandan hizmet sunumuna ilişkin programlar (aşılama, bulaşıcı hastalıklarla mücadele) yeterli düzeyde ve sürekli olarak yapılmalıdır. GAP'ın, özellikle sulama tesislerinin, tamamlanmasıyla Bölge'de yaşanacak değişiklikler sağlık sektörünü de etkileyecek; gelişen tarım ve sanayinin, yaygın sulama ve göletlerin tesisi sonucu paraziter ve tropikal hastalıkların boyutunda değişiklikler olacaktır. Ayrıca, Bölge'de oluşacak sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmeler sağlık hizmetlerinin talebini etkileyecektir. Bu değişimler de dikkate alınarak, özel dal ve ihtisas hastaneleri kurulmalıdır.

Bütün bunların yanı sıra kuruluşlararası işbirliğini sağlamak, böylece altyapıya, eğitime ve çevre sağlığına yönelik tedbirleri zamanında ve etkin bir şekilde alarak, Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülen koruyucu sağlık hizmetlerini desteklemek gerekmektedir.

T. I4. Sağlık İnsan Gücü

	GAP BÖLGESİ		TÜRKİYE	
	1990	1995	1990	1995
Hekim Sayısı	2 265	2 769	49 000	69 349
Uzman Hekim	89	817	24 915	29 846
Pratisyen Hekim	1 369	1 895	24 085	39 503
Bir Hekime Düşen Nüfus	2 277	2 085	1 152	876
Uzman Hekim	5 756	7 069	2 266	2 037
Pratisyen Hekim	3 767	3 047	2 345	1 539
Diş Hekimi Sayısı	265	287	10 500	11 717
Bir Diş Hekimine Düşen Nüfus	19 464	20 124	5 378	5 188
Eczacı Sayısı	828	1 034	15 500	19 090
Bir Eczacıya Düşen Nüfus	6 229	5 586	3 643	3 184

Sağlık Memuru Sayısı	1 334	1 875	21 000	34 342
Bir Sağlık Memuruna Düşen Nüfus	3 866	3 0 80	2 689	1 770
Hemşire Sayısı	2 166	2 996	45 000	64 243
Bir Hemşireye Düşen Nüfus	2 381	1 928	1 255	946
Ebe Sayısı	1 887	2 054	31 000	39 551
Bir Ebeye Düşen Nüfus	2 733	2 812	1 822	1 536

1990-1995 yılları itibariyle sağlık insan gücü karşılaştırıldığında, uzman hekim sayısında belirgin bir azalma izlenmekte; bu da uzman hekim başına düşen nüfus sayısını artırmaktadır. Aynı dönemler itibariyle bir diş hekimi ile bir ebeye düşen nüfusta da artış gözlenmektedir.

III.5 EĞİTİM

Yaşam kalitesi göstergelerinden birisi olarak eğitim ve bunun cinsiyet ve alt- bölgelere dağılımını izlediğimizde, aşağıdaki tablodan da görüleceği gibi, GAP eğitim göstergeleri iller ve cinsiyete göre farklılıklarını muhafaza etmektedir. 1980 yılında %43.3 olan okur-yazarlık oranı, 1990'da %60.42'ye yükselmiştir. Bu rakam 1995'te %64.71 olarak ve 2000 için de %68.79 olarak hesaplanmaktadır.

T. 15.

GAP Bölgesin Adı		Okuma Yazma		Ok		Okum bilip		
		Toplam	%	bilen	%	Bilinmeyen	%	
Okuryazarlık Oranları	Toplam	1 107 946	951 912	85,92	148 028	13,36	8 006	0,72
	Erkek	560 682	436 328	77,82	120 686	21,52	3 668	0,65
	Kadın	547 264	515 584	94,21	27 342	5,00	4 338	0,79
1955 Cinsiyete	Toplam	1 361 324	1 110 130	81,55	245 947	18,07	5 247	0,39
	Erkek	695 000	489 917	70,49	202 628	29,16	2 455	0,35
	Kadın	666 324	620 213	93,08	43 319	6,50	2 792	0,42
1960	Toplam	1 618 553	1 315 484	81,28	302 695	18,70	374	0,02
	Erkek	828 169	580 172	70,05	247 681	29,91	316	0,04
	Kadın	790 384	735 312	93,03	55 014	6,96	58	0,01
1965	Toplam	1 843 358	1 371 470	74,40	470 396	25,52	1 492	0,08
	Erkek	951 562	573 559	60,28	376 910	39,61	1 093	0,11
	Kadın	891 796	797 911	89,47	93 486	10,48	399	0,04
1970	Toplam	2 150 482	1 461 555	67,96	688 927	32,04	-	-
	Erkek	1 098 951	576 161	52,43	522 790	47,57	-	-
	Kadın	1 051 531	885 394	84,20	166 137	15,80	-	-
1975	Toplam	2 529 203	1 489 842	58,91	1 032 997	40,84	6 364	0,25
	Erkek	1 320 233	570 278	43,20	745 592	56,47	4 363	0,33
	Kadın	1 208 970	919 564	76,06	287 405	23,77	2 001	0,17
1980	Toplam	2 785 952	1 578 692	56,67	1 206 257	43,30	1 003	0,04
	Erkek	1 423 843	550 157	38,64	873 023	61,31	663	0,05
	Kadın	1 362 109	1 028 535	75,51	333 234	24,46	340	0,02
1985	Toplam	3 397 809	1 489 737	43,84	1 897 325	55,84	10 747	0,32
	Erkek	1 730 360	484 765	28,02	1 241 352	71,74	4 243	0,25
	Kadın	1 667 449	1 004 972	60,27	655 973	39,34	6 504	0,39
1990	Toplam	4 160 732	1 645 671	39,55	2 513 993	60,42	1 068	0,03
	Erkek	2 116 665	517 284	24,44	1 598 795	75,53	586	0,03

	Kadın	2 044 067	1 128 387	55,20	915 198	44,77	482	0,02
1995	Toplam	5 154 967	1 818 942	35,29	3 336 025	64,71	117	0,00
	Erkek	2 611 147	551984	21,14	2059162	78,86	81	0,00
	Kadın	2 543 820	1266958	49,81	1276863	50,19	36	0,00
2000	Toplam	6 445 098	2 011 559	31,21	4 433 540	68,79	14	0,00
	Erkek	3 241 104	589013	18,17	2652091	81,83	11	0,00
	Kadın	3 203 994	1422546	44,40	1781448	55,60	3	0,00
2005	Toplam	8 126 952	2 225 766	27,39	5 901 186	72,61	2	0,00
	Erkek	4 044 276	628525	15,54	3415752	84,46	2	0,00
	Kadın	4 082 676	1597241	39,12	2485435	60,88	0	0,00

Kaynak: Nüfus Etüdüleri Ens. İst.

Ancak bütünün dışında eğitim hizmetlerine ve zorunlu eğitime erişmede, halen en dezavantajlı grup kadınlardır. 1985’de okur yazar olmayan kadınların toplam içindeki oranı % 60.27 iken, 1990’da bu oran %55.20’dir. Bu sayı 1995’te ancak % 49.81’e düşebilmiştir. Bir diğer deyişle 1995’te toplam kadın nüfusun ancak % 50.19’u okur yazarlık düzeyinde eğitim alabilmiştir. Bu rakamın 2000 için % 55.60’a çıkarılması beklenmektedir.

Aşağıdaki tablodan ise 1995 için toplam okur yazar kadınların % 64.98’inin ilkökul düzeyinde eğitim alabildikleri görülmektedir. Orta ve dengi okullarda bu oran % 18.19’a, lise düzeyinde % 11.23’e gerilemektedir. Fakülte ve dengi mezunları toplam kadın okur yazar içinde Türkiye’de %18.33 iken, GAP Bölgesi için sadece % 2.15’tir.

T.16. GAP Bölgesinde Eğitim Düzeyine Göre Okullaşma Oranları % 1995

	İlkokul			Genel			Genel			Fakü		
	Topla m	Erkek	Kadı n	T.	E.	K.	T.	E.	K.	T.	E.	K.
Türkiye	89,03	91,06	86,89	53,14	61,53	44,33	38,72	44,01	33,19	22,87	27,22	18,33
GAP	70,94	76,41	64,98	28,27	37,45	18,19	18,70	26,25	11,23	3,88	5,57	2,15
Adıyama n	82,28	83,07	81,43	35,17	45,28	24,68	25,59	36,30	16,01	1,10	1,71	0,64
Diyarba kır	64,00	71,58	55,86	27,69	35,43	18,97	18,55	25,58	11,67	7,44	10,18	4,64
Gaziante p	99,31	101,02	97,49	37,62	47,24	27,22	24,52	30,42	18,29	3,64	5,60	1,76
Mardin	64,15	68,84	59,02	22,14	32,99	11,28	15,13	24,73	6,66	0,51	0,80	0,16
Siirt	53,35	62,36	43,24	23,64	37,09	9,66	18,41	31,55	7,56	4,07	5,77	2,09
Şanlıurfa	62,06	68,30	55,12	21,98	30,55	12,15	13,48	20,51	6,22	5,44	8,21	2,74
Batman	62,49	70,31	53,99	26,60	36,79	15,17	16,34	24,18	7,76	1,78	3,29	0,52
Şırnak	55,62	67,58	42,20	16,45	23,29	7,96	7,36	12,28	2,58	0,25	0,33	0,07

Kaynaklar: Nüfus Etüdüleri Inst. İst.; GAP İstatistikleri, 1950-1996; 1985 ve 1990 Genel Nüfus Sayımı

Not: Projeksiyonlar 1985-90 dönemi bilgileri esas alınarak yapılmıştır.

Tüm GAP illeri içinde dikkate alındığında ise, 1995 için en dezavantajlı iller olarak Şırnak ve Siirt karşımıza çıkmaktadır. Toplam içinde Şırnak'ta nüfusun % 55.62'si, Siirt'in % 53.35'i ilkokul düzeyinde eğitilmiştir. Bu oran kadınlarda % Siirt'te % 43.24'e, Şırnak'ta ise 42.20'ye düşmektedir. Fakülte ve Yüksek okul düzeyinde eğitilmiş olanların oranının en düşük olduğu il Mardin'dir. Toplam içinde sadece%0.51 oranında Fakülte ve Yüksek okul mezunu vardır ve kadınlarda bu oran %0,16'ya düşmektedir. Gaziantep ise tüm düzeylerde bölgenin eğitim açısından en avantajlı ili olarak belirmesine rağmen, ilkokul üzeri eğitime erişmede, kadınların en dezavantajlı olduğu illerden birisidir.

III.6. ALTYAPI

III.6.1. Kırsal Altyapı

Sosyal Eylem Planının altyapı bölümünde kırsal ve kentsel alt yapılardan elektrik, su , yol, telefon hizmetlerinin bölgedeki durumu sayısal olarak belirtilmiş olup, bu hizmetlerin iller itibariyle yeterli ve yetersizlikleri anlatılmış ve hizmetlerden yararlanma, planlama ve uygulama aşamalarında katılım gibi konularda toplumun yaklaşımına ilişkin değerlendirmeler yapılmamıştır.

SEP'in bu alandaki en önemli eksikliği toplumsal yapı ve altyapı ihtiyaç ve kullanımının birlikte irdelenmemiş olmasıdır. Bu eksikliğin; yeniden hazırlanmakta olan Güneydoğu Anadolu Bölge Kalkınma Planında, konularla ilgili plan gruplarının birlikte çalışmaları ile Bölge Planı amaçları doğrultusunda sayısal değerlendirmeler yanında toplumsal değerlendirmelerinde katılarak altyapı planlarının hazırlanması yöntemi ile aşılabileceği düşünülmektedir.

Kırsal altyapı hizmetlerinde SEP'deki sayısal değerler 2000 yılı itibariyle gözden geçirildiğinde Ek'teki tablolarda görüldüğü gibi bazı gelişmeler görülmektedir.

Bu alanlarda uygulayıcı kuruluşların imkanları ve yaklaşımları doğrultusunda götürülmekte olan bu hizmetlerin Bölgede yaşayan insanların ihtiyaçlarını ne ölçüde ve nitelikte karşılandığının irdelenmesi sözkonusu planlama çalışmaları içerisinde değerlendirilmelidir. Ayrıca katılımcı ve sürdürülebilir planlama ilkeleri doğrultusunda altyapı hizmetlerinin geliştirilmesine ilişkin planlama önerilerinin de yine katılımcı yöntemlerle belirlenmesi gerekmektedir.

T.17. Telefon Bağlantılı Köyler (31.12.1999 Tarihi İtibariyle)

İLLER	Mevcut			Telefon					
	Yerleşim Köyleri (Ad)	Mezra (Ad)	Toplam (Ad)	Bağlantılı Köy Yerleşimleri (Ad)	%	Mezra (Ad)	%	Toplam (Ad)	%
Adıyaman	392	567	959	384	98	285	50	669	70
Batman	260	304	564	229	88	141	46	370	66
Diyarbakır	835	1154	1989	788	94	561	49	1349	68

Gaziantep	503	195	698	503	100	195	100	698	100
Kilis	138	71	209	138	100	71	100	209	100
Mardin	562	294	856	399	71	105	36	504	59
Siirt	275	227	502	188	68	55	24	243	48
Şanlıurfa	1067	1624	2691	981	92	753	46	1734	64
Şırnak	228	263	491	165	72	28	11	193	39
GAP	4260	4699	8959	3775	89	1909	41	5969	67
TÜRKİYE	37217	40617	77834	36685	99	11985	30	48670	63

SEP değerlendirmesinden itibaren geçen sürede (1994), toplam köylerin % 89'unda mezraların % 41'inde, bütün yerleşimlerin ise % 67'sinde telefon bağlantısı kurulmuştur. Toplam açıısından GAP Bölgesi'nin Türkiye'ye oranla daha yüksek oranda telefon bağlantısı bulunması dikkat çekicidir.

T.18. Köy Yolları (01.01.2000 Tarihi itibariyle)

İLLER	Mevcut			TCK						Asfalt					
	Köy Nüfusu	Mezra Nüfus	Toplam Nüfus	Yolu Üzerinde Yeralan Köy Nüfusu	%	Mezra Nüfusu	%	Toplam Nüfus	%	Köy Nüfusu	%	Mezra Nüfus	%	Toplam Nüfus	%
Adıyaman	147703	72293	219996	34951	24	10772	15	45723	21	55689	38	7840	11	63529	29
Batman	77873	27184	105057	15130	19	2600	10	17730	17	13199	17	3673	14	16872	16
Diyarbakır	294906	109692	404598	34820	12	5843	5	40663	10	52836	18	6191	6	59027	15
Gaziantep	206964	13740	220704	37979	18	1579	11	39558	18	203451	98	11289	82	214740	97
Kilis	33819	4950	38769	4712	14	92	2	4804	12	26274	78	3169	64	29443	76
Mardin	184434	30714	215148	59259	32	1440	5	60699	28	81912	44	6315	21	88227	41
Siirt	67740	16379	84119	19310	29	1525	9	20835	25	22392	33	1347	8	23739	28
Şanlıurfa	311842	150540	462382	43987	14	8287	6	52274	11	121022	39	16431	11	137453	30
Şırnak	68529	12030	80559	37462	55	1313	11	38775	48	28280	42	4037	34	32317	40
GAP	1393810	437522	1831332	287610	21	33451	8	321061	18	605055	43	60292	14	665347	36
TÜRKİYE	1303255	3569129	16601684	3753894	29	381791	11	4135685	25	8594226	66	743683	21	9337909	56

Toplam karayollarında GAP Bölgesinin, karayolları üzerinde yer alan köyler içinde % 43'ünün'ünün asfalt yolu olduğu görülmektedir. Bu oran toplam içinde sadece % 36'dır. Türkiye'nin aynı durumdaki köy yolları ile oranlandığında (%56), Bölgede karayolunda asfalt köy yollarının hala

yetersiz olduğunu söylemek mümkündür. Bölge illeri içinde Batman ve Diyarbakır toplam köy yollarında en dezavantajlı illerdir. Gaziantep, Kilis, Mardin ve Şırnak'ta ise toplam köy yolları asfaltlamasında Bölge'ye oranla, büyük ilerlemeler mevcuttur.

Bölgedeki mevcut yerleşimlerin toplamı açısından köylerin %60'ında içme suyunun bulunduğu görülmektedir. % 28 yerleşim yeri ise bütünüyle susuz, % 12'si ise yetersiz durumdadır. İller arasında içme suyu açısından en zor durumda olan iller Batman, Diyarbakır ve Şırnak'tır.

Ancak SEP'in de değerlendirmesinde de yer alan ve köy içme sularını nüfusu dikkate almaksızın irdeleyen bir "içme suyu yeterlik analizi" yerine, yeni dönem planlamasında, "nüfusun içme suyu alma kapasitesi"ne bakılması gerekmektedir. Salt yerleşim birimine göre sayısal değerlendirmeler yerine; nüfusun sağlıklı, yeterli ve kaliteli suya erişme kapasiteleri yorumlandığında , mevcut durum daha açıklıkla ortaya konabilecektir.

T.20. Köy İçme Suları (01.01.2000 Tarihi itibariyle) (Nüfusa Göre)

İLLER	Mevcut Yerleşim			Sulu						Susuz						Yetersiz					
	Köy Nüfusu	Mezra Nüfusu	Toplam Nüfus	Köy Nüfusu	%	Mezra Nüfusu	%	Toplam Nüfus	%	Köy Nüfusu	%	Mezra Nüfusu	%	Toplam Nüfus	%	Köy Nüfusu	%	Mezra Nüfusu	%	Toplam Nüfus	%
Adıyaman	159974	69033	229007	141051	88	42797	62	183848	80	5044	3	22585	33	27629	12	13879	9	3651	5	17530	8
Batman	82431	34951	117382	49145	60	18201	52	67346	57	11290	14	8100	23	19390	17	21996	27	8650	25	30646	26
Diyarbakır	263576	100218	363794	151612	58	27277	27	178889	49	52386	20	49994	50	102380	28	59578	23	22947	23	82525	23
Gaziantep	199880	13989	213869	195430	98	13442	96	208872	97	898	0	347	2	1245	1	3552	2	200	1	3752	2
Kilis	36454	4966	41420	26336	72	3417	69	29753	72	446	1	494	10	940	2	9672	27	1055	21	10727	26
Mardin	169260	23385	192645	146853	87	14582	62	161435	84	6575	4	4405	19	10980	6	15832	9	4398	19	20230	10
Siirt	65176	17464	82640	56536	87	9566	55	66102	80	3076	5	6166	35	9242	11	5564	9	1732	10	7296	9

Şanlıurfa	312268	150210	462478	283957	91	99653	66	383610	83	15725	5	40297	27	5602 2	12	12586	4	10260	7	22846	5
Şırnak	71653	11204	82857	47068	66	7408	66	54476	66	7174	10	1446	13	8620	10	17411	24	2350	21	19761	24
GAP	123367	425420	1659092	970988	79	23634	56	120733	73	10261	8	13383	31	2364	14	160070	13	55243	13	21531	13
	2					3		1		4		4		48						3	
TÜRKİYE	110771	293735	140145	978525	88	20311	69	118163	85	25012	2	50485	17	7549	5	104178	9	40136	14	14431	10
E	65	4	19	2		40		92		7		0		77		6		4		50	

Nüfusa oranla içme suları kapasitesi, yaşam kaliteleri göstergelerini netleştirmek açısından önemli ipuçları vermektedir. Toplam köy nüfusunun içme suyuna erişmesi açısından bu kez en dezavantajlı iller Diyarbakır, Batman ve Şanlıurfa olarak belirmektedir. Ayrıca yetersiz içme suyu açısından da bu illere ek olarak Kilis, ve Şırnak belirmektedir. Bütün olarak bakıldığında, her ildeki toplam köy nüfusunun Adıyaman'da % 20'si, Diyarbakır'da % 51'i, Batman'da % 43'ü, Şırnak'ta % 34'ü, Kilis'te % 28'i, Mardin'de % 16'sı, Siirt'te %20'si, Şanlıurfa'da % 17'si bütünüyle susuzdur ya da yeterli içme suyu yoktur. (Altyapıya ilişkin tüm tablolar EK'tedir).

T.21. Köy Elektrifikasyonu 1997

İLLER	Mevcut Yerleşim		Gerçekleşme
	Köyler (Ad)	Köy (Ad)	%
Adıyaman	414	414	100,00
Batman	254	254	100,00
Diyarbakır	837	837	100,00
Gaziantep	504	504	100,00
Kilis	143	143	100,00
Mardin	567	567	100,00
Siirt	280	280	100,00
Şanlıurfa	1045	1045	100,00
Şırnak	244	242	99,18
GAP	4288	4286	99,95
TÜRKİYE	37720	37714	99,98

III.6.2. Kentsel Altyapı

SEP'te GAP Bölgesinde belediye altyapısının geliştirilmesi, mevcut ihtiyaçların ve gelecek 10-20 yıl içinde beklenen nüfus artışı ve ekonomik büyümenin düzgün bir analizi esas alınarak planlanması hedeflenmiştir. Bölge kentsel altyapı geliştirme projelerinin, GAP bölgesinin beklenen büyümesiyle uyum içinde hazırlanması, esas alınmıştır.

Bölgedeki hızlı nüfus artışı ve göç nedeniyle kentsel alanlarda altyapı problemleri gün geçtikçe ağırlaşmakta ve birçok sosyo-ekonomik soruna neden olmaktadır.

Bölgenin temel altyapı olanakları gelişmiş bölgelerin hayli gerisindedir. Hızla büyüyen şehirlerde çevresel konulardaki temel yetersizlikler; su temini, sanitasyon ve katı atık yönetimi hizmetleridir. Kent merkezleri kırsal nüfusu büyük ölçüde çekmekte ve kent altyapısı artan ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalmaktadır.

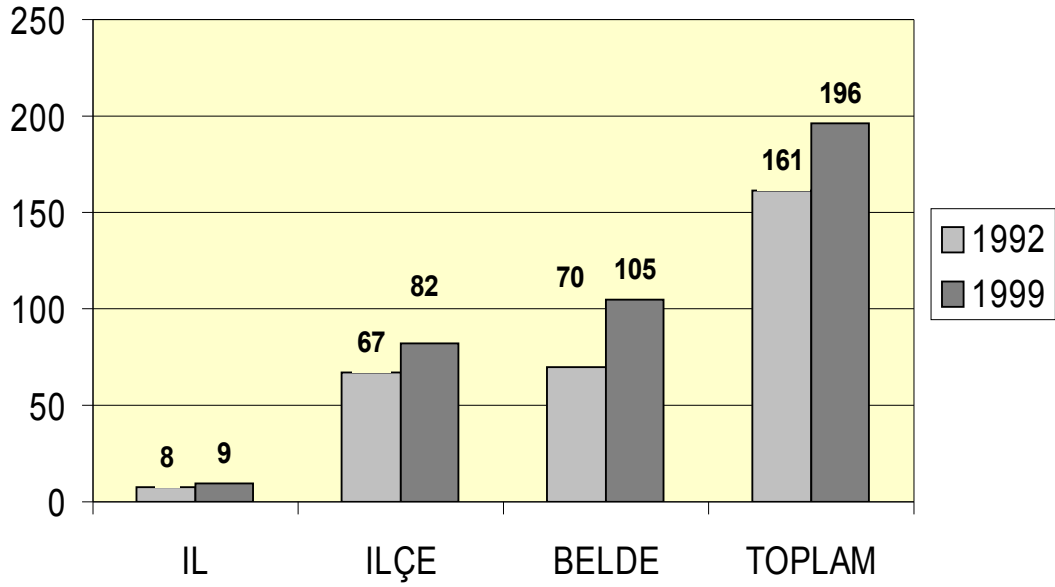
Kırsal alandaki yaşam koşullarının güçlüğü ve kentlerin çekim gücü insanları göç etmeye yöneltmektedir ki bu da beraberinde birçok sorunu getirmektedir. Hızlı kentleşme kentler üzerindeki baskıyı artırmakta ve daha geniş kitleleri çevre sorunlarıyla yüz yüze bırakmaktadır. Bu nedenle bölge şehirleri, gerekli kentsel planlama hizmetlerinin verilmediği çok geniş alanlara yayılmış durumdadır.

Kentsel altyapı sorunları yaşam koşullarını olumsuz etkilemekte özellikle geniş kitleleri çevre-sağlık sorunlarıyla başbaşa bırakmaktadır. Özellikle gecekondu türü yerleşimlerde sorunlar daha da ağırlaşmakta, çevreyle ilgili altyapı ve hizmet sunumu ise giderek artan talebi karşılayamamaktadır.

Katı atık hizmetleri belediyeler tarafından sağlanmakta ancak evsel atıklar, üzerleri örtülmeden ve genellikle yerleşim yerlerine yakın konumlandırılan çöp döküm sahalarında bertaraf edilmektedir. Endüstriyel ve tıbbi atıklar ise çevre ve insan sağlığı açısından yetersiz yöntemlerle uzaklaştırılmaktadır.

Son dönemlerde, Bölgede yer alan Belediye sayısı hızla artmış ve 1992 yılında 161 olan belediye sayısı 196'ya ulaşmıştır.

BELEDİYE SAYISINDAKİ DEĞİŞİM

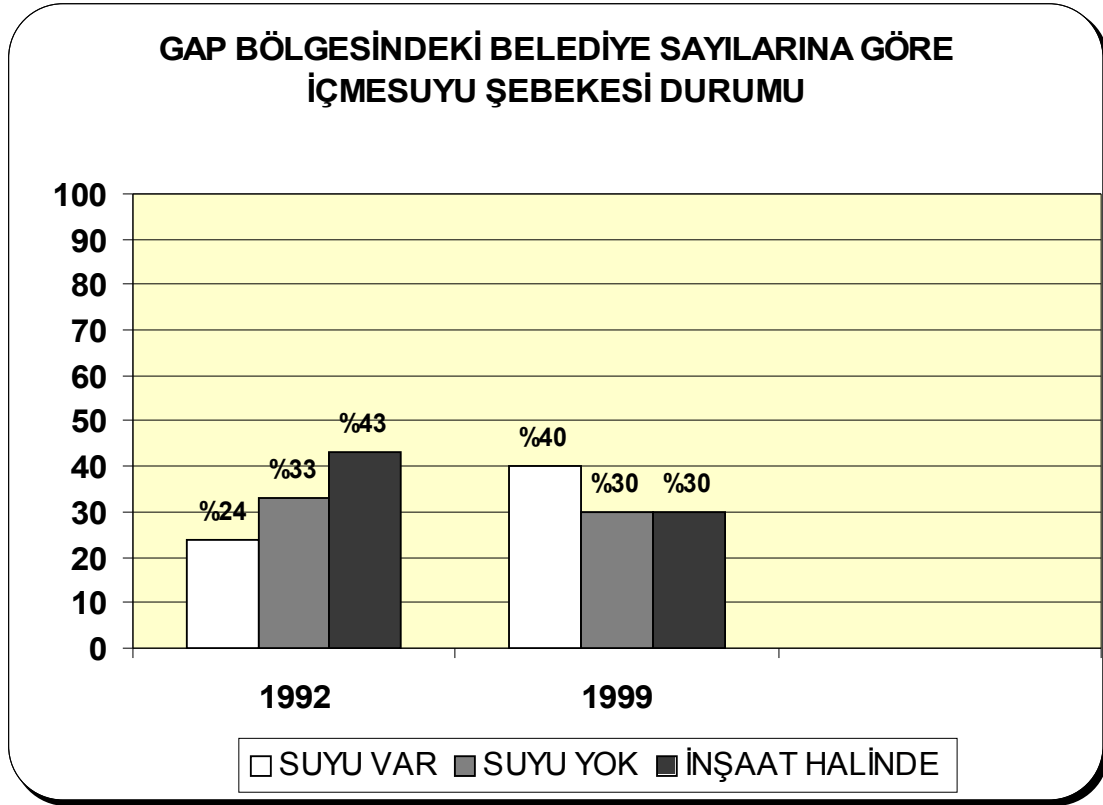
III.6.2.1. İçme – Kullanma Suyu Durumu

Altyapı çalışmalarında yerleşimlerin içme ve kullanma suyu temini ve standartlara uygun şebeke oluşturulması öncelikli olarak yer almaktadır.

Bu amaçla İller Bankası'na hazırlanmış olan projeler uygulamaya sokulmuş, yeni belediyelikler ve nüfusu az olan yerleşimlerin dışında, bütün kentlerde içmesuyu temin ve şebeke konusu proje ve uygulama bazında ele alınmıştır. İçmesuyu inşaatı tamamlanmış pek çok belediyede, tahminlerin üzerinde nüfus artışı olmuş ve ihtiyaçlar artmıştır. İller Bankası'na bu durum dikkate alınarak, yeniden projelendirme yapılarak ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılmıştır.

1992 yılında belediyelerin içmesuyu şebekesi belediye sayısına göre %24 oranında sağlanmışken, bu rakam 1999 yılı verilerine göre % 40'a ulaşmıştır. Halen belediyelerin %30'nda inşaat devam etmektedir.

GAP Bölgesinde yer alan 196 belediyenin 137'sinde içmesuyu tesisi ele alınmış

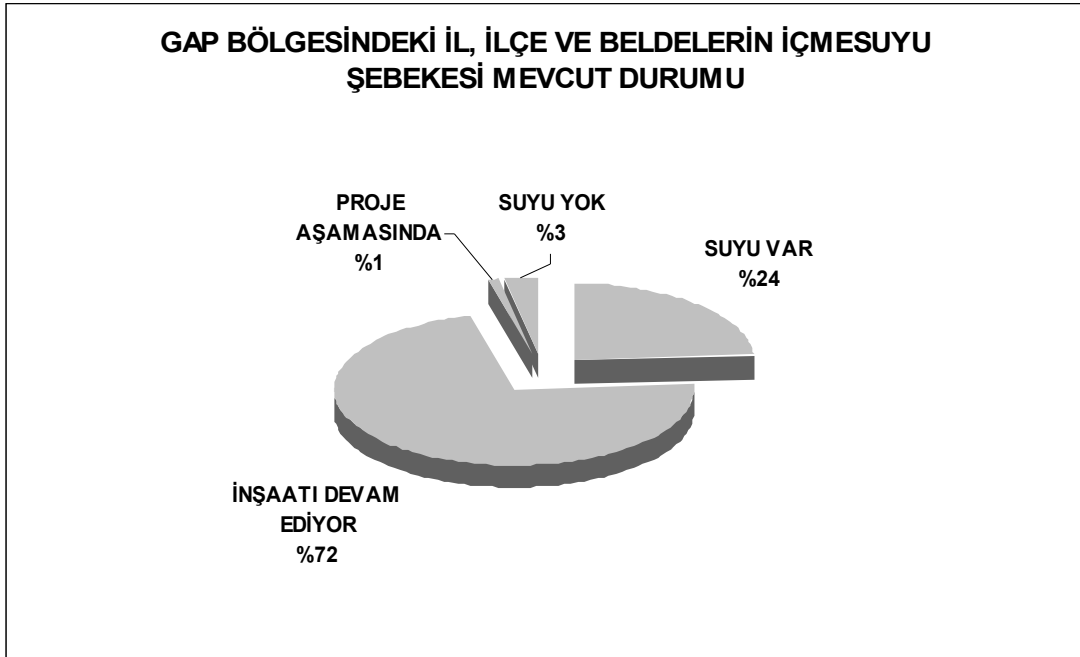

ancak zaman içinde doğan ihtiyaçtan dolayı bazı yerleşimlerin içmesuyu tesisleri tekrar projelendirilmiş ve halen 58 yerleşimde inşaatlar devam ettirilmektedir. Bunların dışında etüdleri devam eden 14 yerleşim vardır.

T.22. GAP Bölgesindeki Belediyelerin İçmesuyu Tesisi Durumu (Kasım 2000 Sonu İtibarıyla (Adet))

İLLER	BİTEN	İNŞAATI DEVAM EDEN	PROJESİ DEVAM EDEN
Adıyaman	11	6	-
Batman	7	2	3
Diyarbakır	13	13	4
Gaziantep	11	11	-
Kilis	1	3	-
Mardin	12	10	5
Siirt	9	2	-
Şanlıurfa	12	5	-
Şırnak	3	6	2
TOPLAM	79	58	14

GAP Bölgesinin toplam nüfusunun % 24'ünde içmesuyu şebekesine kavuşmuş durumdadır. Nüfusun % 72'sinde daha hizmet edecek olan içmesuyu tesisleri inşaatı halen devam etmektedir. Bir iki yıl içinde devam eden inşaatların bitirilmesi planlanmaktadır. İnşaatlar tamamlandığında, GAP Bölgesi toplam kentsel nüfusun % 96'ı içmesuyu şebekesine kavuşmuş olacaktır. Toplam nüfusun sadece % 4'ünde içmesuyu şebekesi yoktur.

Bölgede mevcut su temini sistemlerinin büyük kısmı içinde bulunduğu olumsuz şartlardan dolayı (finansman ve kalifiye eleman) iyi bir şekilde işletilememekte, bakım ve onarım hizmetleri yeterince verilemediğinden şebekelerde sık sık arızalar meydana gelmekte ve 24 saat kesintisiz su sağlanamamaktadır. Su kesintileri aynı

zamanda kullanılan suyun kirlenme olasılığı artırmakta ve suyun kalitesi bozulmaktadır. Bölgenin iklim koşullarından dolayı özellikle yaz aylarında salgın hastalıklar baş göstermektedir.

İçmesuyundan kaynaklanan hastalıkları önleme hususunda GAP Bölgesinin ihtiyacını ortaya koymak amacıyla çeşitli çalışmalar GAP İdaresince yapılmıştır.

GAP Bölge'sinde mevcut dezenfeksiyon imkanlarının iyileştirilmesini sağlamak amacı ile kentsel ve kırsal yerleşimlerde mevcut durumu tespit etmek, dezenfeksiyon cihazı ihtiyacı ile tiplerinin belirlenmesi, gerekli kimyasal maddelerin temini, yedek parça, bakım ve onarım imkanlarının geliştirilmesi ve konu ile ilgili eğitim çalışmalarının yapılmasına yönelik proje hazırlanmıştır. GAP Bölgesinde yer alan toplam 196 belediyenin 56 tanesi GAP Kentsel Sanitasyon ve Planlama Projesi kapsamında ele alınmış olup söz konusu projenin uygulama maliyeti yaklaşık 1.250.000 ABD \$ tahmin edilmiştir. Proje finansman sıkıntısı yüzünden uygulamaya geçememiştir.

Proje kapsamı dışında kalan yerleşimlerin de içmesuyu dezenfeksiyon ihtiyacı bu çalışmaya benzer bir proje çalışması ile ele alınması gerekmektedir.

III.6.2.2. Kanalizasyon Ve Atıksu Arıtım Tesisleri Durumu

İller Bankası'nca, belediyelerin içmesuyu temin, iletim ve şebeke inşaatları püssuya göre öncelikli olarak ele alındığından, GAP Bölgesinde kanalizasyon sistemleri ve arıtma tesisleri yeni yeni ele alınmaya başlanmıştır.

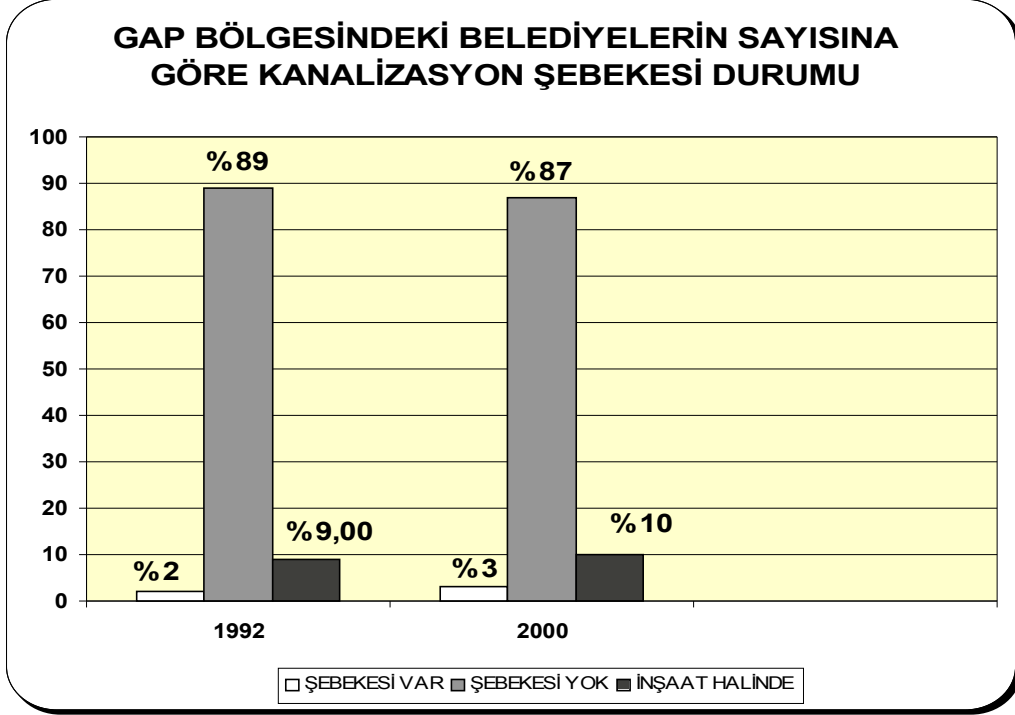
Bölgede genel olarak püssu şebeke ve atıksu arıtma tesisleri yetersiz seviyededir.

T.23. GAP Bölgesindeki Belediyelerin Kanalizasyon Tesisi Durumu

(Kasım 2000 Sonu İtibarıyla (Adet))

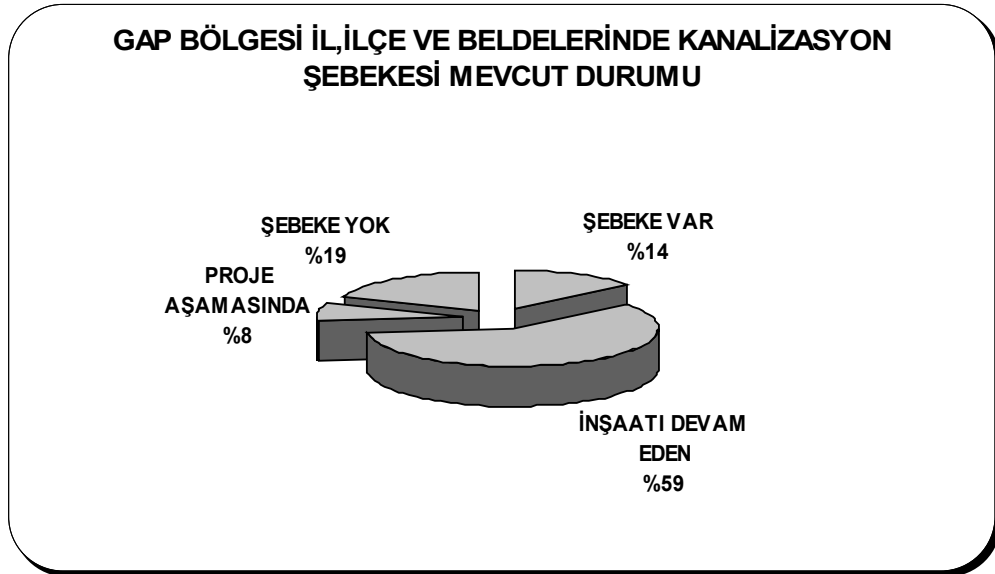
İLLER	BİTEN	İNŞAATI DEVAM EDEN	PROJESİ DEVAM EDEN
Adıyaman	1	3	3
Batman	1	-	3
Diyarbakır	-	2	8
Gaziantep	1	3	-
Kilis	0	1	-
Mardin	1	1	5
Siirt	1	1	6
Şanlıurfa	1	4	4
Şırnak	-	4	2
TOPLAM	6	19	31

1992 yılında belediyelerin kanalizasyon şebekesi belediye sayısına göre % 2 oranında sağlanmışken bu rakam 2000 yılı verilerine göre % 3'e ulaşmıştır. Halen belediyelerin % 10'da inşaatlar devam etmektedir.

GAP Bölgesinde il, ilçe ve beldelerin, kanalizasyon şebeke inşaatı bitmiş (şebeke var), inşaat devam ediyor, proje aşamasında olan ve hizmet gitmemiş (şebeke yok) yerleşimlerin nüfus yüzdeleri aşağıda grafikte gösterilmiştir.

Toprak ve su kaynaklarındaki kirliliğin önlenmesi ile insan ve çevre sağlığı üzerinde

olumsuz

etkileri azaltmaya yönelik kentsel yönetim sisteminin vazgeçilmez bileşeni olan kanalizasyon şebekelerinin ağırlıklı olarak ele alınması gerekmektedir.

Kanalizasyon ihtiyaçları belediyeler tarafından zaman içindeki ihtiyaçların ortaya çıkması ile kendi imkanları çerçevesinde ve fenni olmayan yöntemlerle çözmeye çalışmaktadırlar. Özellikle kentlerdeki yeni gelişme alanlarının hemen hemen hepsi kanalizasyon sistemine bağlı değildir sorunlarını fosseptik çukurları gibi teknik ve sıhhi olmayan usullerle çözmeye çalışmaktadırlar. Belediye imkanları yetersiz olduğu için fosseptik çukurları zamanında temizlenememekte ve taşan pissular çevre ve insan sağlığını tehdit etmektedir.

Su havzalarını kanalizasyon suları ile çevre kirliliğinden olumsuz yönde etkilenmesini ortadan kaldırmak ve komşu ülkelerle sınır aşan sular nedeniyle meydana gelen problemleri en aza indirmek için, pissu şebeke sistemleri ile arıtma tesislerinin derhal projelendirilerek, faaliyete geçirilmesi gerekmektedir.

Bu amaçla 1996 yılında kontrollük hizmetleri İller Bankası tarafından yapılan ve GAP İdaresi Başkanlığınca 20 adet yerleşimin kanalizasyon arıtma tesisi projesi, 1997 yılında ise 7 adet yerleşimin kanalizasyon, 1 adet yerleşimin ise arıtma tesisi projesi ihale edilmiş ve hemen uygulanabilecek durumda bir proje stoğu oluşturulmuştur.

GAP Bölgesindeki belediyelerin kanalizasyon sistemleri süratle oluşturulmalı ve bu suların arıtılarak alıcı ortamlara deşarjı sağlanmalıdır. Bununla birlikte Samsat, Suruç ve Şanlıurfa illerinde atıksu arıtma tesisleri İller Bankası tarafında tamamlanmış olmasına rağmen sistem işletilemediği için atıl duruma gelmiştir.

Halen GAP İdaresi tarafından Kahta, Akçakale ve Ceylanpınar kanalizasyon ve arıtma tesisi inşaatlarına devam edilmektedir. İller Bankası tarafından halen 13 yerleşimin atıksu arıtma tesislerinin yapımı sürdürülmektedir. Bunun yanısıra Gaziantep atıksu arıtma tesisi GASKİ tarafından, Diyarbakır atıksu arıtma tesisi DİSKİ tarafından ele alınmış bulunmaktadır.

Ancak atıksu arıtma tesislerinin yatırım ve işletme giderleri yüksek olduğundan yerel yönetimler bu konuya gereken önemi göstermemektedir. Bu kapsamda öncelikle Bölge koşullarını dikkate alan sistemlerin geliştirilmesi ile yerel yönetimlerin kurumsal ve teknik kapasitelerinin yükseltilmesi sağlanmalı ve yürürlükteki mevzuatı uygulama konusunda kararlılık gösterilerek yaptırımların uygulanması desteklenmelidir.

Ayrıca Bölgede yer alan ve yer alması muhtemel sanayi tesislerinin sıvı ve katı atıklarının bertarafı konusunda hassasiyet gösterilmelidir.

III.6.2.3. Katı Atık Durumu

GAP Bölgesinde yer alan yerleşimler, altyapı eksikliği sebebiyle sağlıklı işleyen katı atık yönetimine sahip değildirler. Evsel, sanayi ve tıbbi atıkların biriktirilme yöntemi sağlıklı ve yetersizdir. Özellikle halkın katı atıkları kaplara koyma alışkanlığı gelişmediği için evlerin önünde veya yakınında çöp yığınlarına rastlamak mümkündür. Ekip ve ekipman yetersizliğinden halen katı atığın önemli bir bölümü

günlük olarak toplanmamaktadır. Ayrıca belediyelerin sahip olduğu araçların bir kısmı bu iş için uygun değildir. Söz konusu olumsuz şartlar, özellikle yazın, çevre ve sağlığın bozulmasına, hastalıkların artmasına sebep olmaktadır. Kısıtlı imkanlar ile toplanan atıklar fenni olmayan depolama sahalarında biriktirilmekte ve yakma yöntemi ile bertaraf edilmeye çalışılmaktadır. Artan nüfus ve tüketim kalıplarındaki toplumsal değişim ile birlikte katı atık sorunu daha da önem kazanmaya başlamıştır.

Kentsel katı atıkların uygun biçimde biriktirilmesi, toplanması/taşınması ve uygun değerlendirme tesislerine veya noktalarına taşınması, bu noktalardaki alıcı ortamda çevresel etki yönünden sakınca yaratmayacak biçimde bertaraf edilmesi yerleşim biriminde yaşayan halkın ve çevrenin sağlığı için önemli unsurlardandır. Buna rağmen, konu ihmal edilmiş ve özellikle toplanan katı atıkların bertarafı için hiçbir sağlıklı ve teknik önlemler getirilmemiştir. Bu durum ülke genelinde de birkaç uygulama dışında pek farklılık göstermemektedir.

Bu durum doğal olarak koku ve gaz emisyonu ile sinek ve haşarat oluşmasına, yüzeysel ve yeraltı suları ile atmosferin sakinca bir şekilde kirlenmesine sebep olmaktadır. Katı atıkların, doğrudan sulara veya su toplama havzalarına boşaltılması veya gelişigüzel yakılması ya da yanması çevreyi kirletici etkileri arttırmaktadır.

Halk sağlığı ve çevrenin korunması bakımlarından büyük önem taşıyan katı atıkların yönetimi konusunda ; GAP Bölgesinde yer alan yerleşimlerin sosyo-ekonomik gelişme potansiyeline bağlı olarak çağdaş çözümler üretilmesi gereklidir.. Bölgenin özellikleri dikkate alınarak teknik ve ekonomik yönden uygulanabilir, "Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği" e uygun sistemler geliştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de 1983 yılında yayınlanan 2872 sayılı Çevre Kanunu'nu takiben pek çok konuda olduğu gibi katı atıklar konusunda da 14 Mart 1991 ve 20814 sayılı Resmi Gazete yayınlanan "Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği" çıkarılmıştır. 1580 ve 3030 sayılı Belediye Kanunları'na göre belediye sınırları içinde katı atıkların toplanması - taşınması ile bertarafı ve depolanması Belediyelerin sorumluluğundadır. Çevre Bakanlığının çıkarmış olduğu yönetmelik çerçevesinde belediyeler katı atık sorununu ele almak zorundadır.

Gaziantep, GAP İdaresinin yaptırmış olduğu çalışma ile bölgenin tek düzenli katı atık depolama tesisine sahip ilidir. Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin ve Siverek kentleri katı atık yönetim sistemlerine ilişkin çalışma 1998 yılında GAP İdaresinin yürüttüğü GAP Kentsel Sanitasyon Projesi kapsamında ele alınmış ve proje maliyeti toplam 27.036.322 ABD\$ olarak tahmin edilmiştir. Ancak finansman sıkıntısı yüzünden uygulama fırsatı bulunamamıştır.

Ayrıca, GAP İdaresinin 1999 yatırım programında yer alan "GAP Bölgesi Katı Atık Yönetimi Projesi" kapsamında Adıyaman, Batman, Siirt, Şırnak illeri ile Silvan, Bismil, Kızıltepe, Viranşehir, Nizip ilçeleri yer almaktadır. Bahsi geçen yerleşimlere ait ön etüdler ile daha sonra içlerinden seçilecek 6 yerleşimin uygulama projelerinin hazırlanması planlanmaktadır. Projenin önümüzdeki aylarda ihale edilmesi planlanmaktadır.

III.7. YERLEŞİM DÜZENİ

1997 yılında yapılan sayıma göre GAP Bölgesi toplam nüfusu 6 100 342'dir. Kentsel nüfus oranı % 64.3'tür. Bölgede kır-kent nüfus dengesi açısından Türkiye ortalamasına gelinmiştir. Nitekim, 1985'lerde Bölge nüfusunda kentsel kesimin payı % 49.9'larda iken, 1997 sayımına göre %64 değerine ulaşılmış ve Türkiye ile hemen hemen aynı değere gelinmiştir.

T.24. GAP Bölgesi'nde Kentsel Kırsal Alan Oranları

YILLAR	TOPLAM	KENTSEL	KENTSEL ORAN	KIRSAL	KIRSAL ORAN
1985	4.304.000	2.148.000	% 50	2.156.000	% 50
1997	6.100.342	3.922.870	% 64.3	2.177.472	% 35.7

III.7.1. Üstyapı-Konut Sektörüne İlişkin Gelişmeler

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde verilmesi gereken ruhsat sayıları ve verilen yapı kullanma izinleri, üstyapı ve konut sektöründeki gelişmelerin nüfus artışını karşılamada yetersiz kaldığını göstermektedir.

Bölge'deki nüfus gerçekleştirmeleri, 1995 yılında GAP Bölgesi toplamında 32.629 adet konut ruhsatı verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak, verilen konut ruhsatı 9.862 düzeyinde kalmıştır; diğer bir deyişle, 1995 yılı itibarı ile, Bölge genelinde verilen ruhsat sayısı talebin sadece %30'una karşılık gelmektedir. 1999 yılına gelindiğinde, aynı olumsuzluk devam etmiştir: Verilmesi gereken ruhsat sayısı 34.650 iken, 12.292 adet ruhsat verilmiştir. Bu rakam da Bölge'deki talebin ancak %35'lik kısmını oluşturmaktadır. İller bazında değerlendirme yapıldığında, verilen ruhsat oranının en yüksek olduğu il %66 oranı ile Siirt iken; en düşük oranın yaşandığı il ise %20 oranı ile Mardin olmuştur.

Aynı dönemde verilen yapı kullanma izinlerinde ise, konut sektöründe daha büyük olumsuzluklar yaşanmıştır: 1995 yılında GAP Bölgesi genelinde toplam 5.248 adet yapı kullanma izni verilmiştir. Bu yılda, yapı kullanma izinleri Bölge'deki talebin sadece %16'sını karşılamaktadır. 1999 yılına gelindiğinde ise verilen yapı kullanma izni 4.656 adettir. Yani, talebin sadece %13'ü karşılanmıştır. İller itibarı ile incelendiğinde, alınan yapı kullanma izin belgesinin talebe oranının en yüksek olduğu il %25 oranı ile Adıyaman iken, en düşük oran %8 ile Şanlıurfa'da gerçekleşmiştir.

Yukarıdaki rakamlar, bölgede konut sektöründe ciddi olumsuzluklar yaşandığını açık şekilde ortaya koymaktadır. Yapı kullanma izinlerinde gerçekleşme oranının %13'ler düzeyinde kalması, karşılanamayan talebin yasa dışı yollarla; yani ruhsatsız yapılaşma/gecekondulaşma yöntemi ile çözülmeye çalışıldığı yorumunu getirmektedir.

T.25. 1997 Yılı İtibarı İle GAP Kentlerinin Nüfusa Göre Sınıflandırması ve Değerlendirme

500 000 ve üstü	100 000-500 000	25 000-100 000	10 000-25 000	2 000-10 000
Diyarbakır Gaziantep	Adıyaman Batman Bismil (Diyarbakır) Kızıltepe (Mardin) Viranşehir (Şanlıurfa) Siirt	Kahta (Adıyaman) Besni (Adıyaman) Gölbaşı (Adıyaman) Kozluk (Batman) Silvan (Diyarbakır) Ergani (Diyarbakır) İslahiye (G.Antep) Nizip (G.Antep) Kilis (G.Antep) Midyat (Mardin) Mardin Nusaybin (Mardin) Siverek (Ş.Urfa) Suruç (Ş.Urfa) Akçakale (Ş.Urfa) Bozova (Ş.Urfa) Birecik (Ş.Urfa) Ceylanpınar (Ş.Urfa) Şırnak Silopi (Şırnak) Cizre (Şırnak)	Çermik (D.Bakır) Oğuzeli (G.Antep) Nurdağ (G.Antep) Mazıdağı (Mardin) Yeşilli (Mardin)	Gerger Samsat Sincik Sason Beşiri Hasankeyf Hazro Eğil Kocaköy Lice (D.Bakır) Yavuzeli (G.Antep) Karkamış Savur Ömerli Halfeti Harran Eruh Sirvan Aydınlar Beytüşşebap Uludere Güçlükonak Baykan (Siirt) Çüngüş (D.Bakır)

III.7.2. Değerlendirme

Tablo'dan görüleceği gibi, 1990-1997 yılları arasında, nüfusu 500 000 ve üzerinde olan kentlerin oranı %27'den %33'e yükselmiştir. Aynı dönemde, nüfusu 100 000-500 000 arasında olan yerleşimlerin oranı ise, %29'dan %35'e çıkmıştır.

Aynı değerlendirme 100 000 ve üstü nüfus barındıran tüm kentler için yapıldığında, oranın %56'dan %68'e yükseldiği gözlemlenmektedir.

Bu arada, nüfusu 25 00-100 000 aralığında olan kentlerin oranı %37'den %29'a düşmüştür. 100 000 ve üzerinde nüfusa sahip yerleşim yerleri kentsel nitelik gösterir. Bu grubun 1990-1997 yılları arasında oranının artması, bölgede kentsel alanların miktarının arttığı anlamına gelmektedir.

Kentsel karakteri yüksek olan yerleşimlerin mekansal değerlendirmesi yapıldığında, 100 000 ve üstü kentlerin GAP Bölgesi'nin doğusunda; 500 000 ve üzeri nüfusa sahip kentlerin ise Bölge'nin batısında yer aldığı görülmektedir.

III.8. İNSAN-TOPRAK İLİŞKİLERİ

III.8.1. TARIMSAL YAPI

III.8.1.1. GAP Bölgesinde Arazi Mülkiyet Yapısı

GAP arazi mülkiyet yapısı dengesiz ve karmaşık sorunlar içeren bir alanda uygulanmaktadır. Bölgede toplam 301.133 tane tarımsal işletme mevcuttur. Bu, ülkemizde mevcut tarımsal işletmelerin % 7.4'nü oluşturmaktadır. Bu işletmelerin sahip olduğu toplam arazi miktarı ise 4.513.048 hektardır .

Tarımsal işletmelerin sayıları ve işledikleri arazi miktarları incelendiğinde önemli bulgular ortaya çıkmaktadır. Örneğin; Adıyaman, Gaziantep, Mardin, Siirt ve Batman illerinde işletmelerin ortalama % 60'ı 50 dekaradan daha az araziye sahiptir. Toplam araziden aldıkları pay ise yalnızca % 10'lar civarındadır. Diğer bir anlatımla, anılan illerde bulunan işletmelerin yaklaşık % 60'ı toplam arazinin ancak % 10'unda tarım yapılabilmektedir. Bu olgu yöre çiftçilerinin bitkisel üretimden çok güç ve yetersiz arazi koşullarında geçimini sağlamaya çalıştıklarını göstermektedir.

Oysa aynı illerde 1000 dekaradan büyük işletmeler, toplam işletmelerin % 2.2'si oranında olmasına rağmen bunlar toplam tarımsal alanın % 29.0'unu işlemektedir. Gaziantep ili özelinde ise, işletmelerin % 52.5'i arazinin % 13.28'ini işlerken, işletmelerin % 0.92'si toplam alanın % 13.33'ünde tarım yapmaktadır. Diyarbakır'da ise, arazinin % 57.09'una işletmelerin yalnızca % 6.0'sı sahip bulunmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında; ortalama işletme büyüklüğünün; Adıyaman'da 58.3; Diyarbakır'da 264.5 Gaziantep'te 84.4; Mardin'de 79.5; Siirt'de 120.8; Şanlıurfa'da 1159.1; Şırnak'da 315.9; Batman'da 123.5 dekar olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo:II.10'da GAP Bölgesinin geneline bakıldığında, mülkiyet dağılımındaki dengesizlikler daha net ortaya çıkabilmektedir. Nitekim, işletmelerin %45.41'i 50 da. dan daha az arazi varlığına sahip iken, bunların işledikleri alan toplam arazinin %5.91'ine karşılık gelmektedir. Buna karşılık, toplam işletmelerin %2.92'sini oluşturan 1000 da. dan daha büyük arazi varlığına sahip ise, toplam arazinin %38.31'ini işlemektedir. Diğer yandan, bölgede tarımla uğraşan ailelerin % 40 kadarı topraksızdır (GAP Master Plan, Cilt 3 - Ek A). Belki bu değer 2000'li yıllarda tarımsal işletmecilik açısından aşağılara düşebilecektir. Çünkü, topraksız olup da yarıcı, kiracı ve/veya ortakçı çalışan işletmeler bölgede giderek yaygınlaşmaktadır.

GAP Bölgesinde, nüfusun %30.4'ü sulama alanının dışında kalmaktadır. Bunun yanı sıra tarım alanlarının yarısının tarımsal işletmelerin yalnızca %5.7'sinin elinde bulunması projenin sulama yatırımlarından doğrudan yararlanacakların sayısını oldukça sınırlamaktadır. Çünkü, bölgede toprak sahibi işletmelerin %61.4'ü sulanacak 1.7 milyon hektarlık arazinin ancak %10.5'ini kontrol edebilecektir. Buna karşılık işletmelerin %6.2'si ise GAP'ta sulanacak arazinin %49.5'ini işleyecektir (Dağ-Göktürk, 1993).

Sulu tarımın bölge insanının sosyo-ekonomik ve kültürel yapısında önemli değişimleri beraberinde getireceği açıktır. Fakat, bölgede arazi dağılımındaki dengesizlik nedeniyle meydana gelebilecek değişimler az sayıda çiftçiyi etkileyebilecektir. Bu ise, projede eşitlik ve adalet ilkelerine uyum konusuna daha fazla ağırlık verilmesini gerektirmektedir.

Bölgede görülen işletme sorunlarının çözümü; yeter gelirli, toprak korumalı tarıma uygun, optimum işletmelerin belirlenmesi ve arazi toplulaştırma çalışmalarının yanı sıra hayvancılık çalışmalarına ağırlık verilmesi (özellikle sulamadan yararlanamayacak kesim için) ile mümkün olabilir. Arazi toplulaştırma çalışmaları KHGM ve Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü'nün görevleri arasındadır. Ancak 3083 sayılı yasa ile reform alanlarında arazi toplulaştırma çalışmalarına TKİB Tarım Reformu Genel Müdürlüğü yetkilidir. Anılan kuruluş 1999 yılı sonuna kadar 213 köyde 134 253 hektar alanda arazi toplulaştırması gerçekleştirmiştir. KHGM tarafından da Gaziantep ilinde 1999 yılı sonu itibariyle 1170 hektar alanda arazi toplulaştırması yapılmıştır. Bugüne kadar gerçekleştirilen 135 423 hektar arazi toplulaştırması çok yetersizdir. KHGM'lüğü 2000 yılı uygulama planına göre Gaziantep'te 876 hektar alanda toplulaştırma çalışmalarına devam etmektedir.

Ancak arazi mülkiyet dağılımının çok dengesiz olduğu bölgelerde, akılcı ve etkin tarımsal işlemlerin yapılabilmesi için, alt yapı çalışmaları yanında kırsal kalkınma, çevresel düzenleme ve köy imarını da gözeten arazi toplulaştırma çalışmalarına öncelikle ağırlık verilmesi gerekmektedir.

III.8.1.2. Arazi Kullanımındaki Değişimler

Arazi kullanımını yönünden ülkemizin % 9,6'sını oluşturan GAP Bölgesinde 1966-71 yılları etütlerinin sentezi olan Türkiye Arazi Varlığı (1978) envanterine göre işlenen arazi toplamı, GAP alanının % 40,9'u iken 1988'de 41,9'a ulaşmış, 2005 yılında ise % 40,8 olması öngörülmüştür. Özellikle arazilerin yetenek sınıflarına uygun kullanılmaması, fazla eğimli kuru tarım alanlarının erozyon nedeniyle terk edilmesine ve/veya mer'aya bırakılmasından kaynaklanmaktadır.

GAP Bölgesinde özellikle sulamanın, toplam alana göre 1978'de % 3,9'dan 1988'de % 7,1'e 1999'da ise çok daha fazla artış göstermesi doğaldır. Çayır-mer'a alanlarında az da olsa yıllara göre bir artış mevcuttur. 1988 yılında % 36,1'e yükselen çayır-mer'aların 2005 yılında % 27,9'a inmesi, çiftçilerin bilinçli arazi kullanımı ve sulama olanakları ile mümkün olacaktır.

Orman ve fundalıkların ise zaman geçirilmeden, Master plan çerçevesinde geliştirilmesi, ihyası ve korunması gerekmektedir. Özellikle Adıyaman, Malatya ve Elazığ illeri sınırlarında başlatılan Orta Fırat Rehabilitasyon projesi benzeri çalışmaların baraj göl çevresinden başlanarak, sorunun yoğunlaştığı alanlarda, uygulamalara girilmesi gereklidir.

GAP Bölgesinde toprak kaynakları yönünden en önemli sorun, kaynakların sistematik biçimde sürekli izlenememesidir. Bu darboğaz, arazi yetenek sınıflamasına göre arazi kullanımındaki değişimlerin ve gelişimlerin yakından takibine imkan vermemektedir. Oysa bir arazi kullanım planlamasının yapılmasına ve uygulanmasına mutlak

gereksinim vardır. Bölgede I., II., III. ve kısmen IV. sınıf arazilerin işlemeli tarıma ayrılması gerekirken, mer'a ve orman olması gerekli arazilerin tarıma açıldığı veya işlemeli tarıma uygun bazı arazilerin mer'a kullanımında olduğu da görülmektedir.

GAP Bölgesi arazilerinin 1 278 128 hektarı düz veya düze yakın, 1 390 823 hektarı hafif (% 2-6) 1 613 295 hektarı orta (% 6-12) ve 2 730 106 hektarı da dik (% 12'den fazla) eğime sahiptir. Bu veriler, özellikle düz ve hafif eğimli arazilerde yatırımı gerektirmeyen toprak koruma yöntemleriyle kontrol altına alınabileceğini göstermektedir. % 12'den daha fazla eğimli arazilerde ise genelde teraslama, kontur, karıklama v.b. önlemlere gidilmesi gereklidir.

III.8.1.3. GAP Bölgesinde Karşılaşılan Toprak Sorunları

Bölge topraklarının doğal yetenek ve özelliklerine uygun biçimde kullanılmaması, çiftçilerin ve kırsal kesimde yaşayanların doğal kaynakların korunması ve kirletilmemesi konularında yeterince bilinçlenmiş olmaması nedenleriyle arazi degradasyonu hızla artmakta, üretim düşmekte ve erozyon hızlanmaktadır.

GAP Bölgesinde de en önemli çevre sorunu; su erozyonudur. Toprak üst katmanının % 25'ine kadar kaybedildiği hafif erozyon (1. sınıf) 1 461 019 hektar, üst toprağın % 25-75'inin yitirildiği orta düzeyde erozyon (2. sınıf) 1 652 264 hektar; üst toprağın tamamının B horizonunun da % 25'i kadarının yitirildiği şiddetli erozyon (3. sınıf) 2 024 127 hektar ve çok şiddetli erozyon (4. sınıf) 1 702 823 hektar alanda görülmektedir. Kısacası, bölge topraklarının % 21,3'ünde hafif, % 24,2'inde orta, % 29,6'ında şiddetli ve % 24,9'unda çok şiddetli düzeyde erozyon görülmektedir.

Bölge topraklarının, tekstür (bünye), yapı, organik madde miktarı ve hidrolik geçirgenliklerine göre yapılan değerlendirmede, az ile kuvvetli derecede erozyona duyarlı oldukları belirlenmiştir. Bölgede 6 985 028 hektar alanda çeşitli düzeylerde erozyon olayının görülmesi (Bölge yüzölçümünün % 92.8'i) sorunun çok önemli olduğunun göstergesidir. TOPRAKSU tarafından revize edilen bölge topraklarının envanterlerine göre Bölgede çoraklık yok denecek kadar azdır (Ş.Urfa-Akçakale ve benzer küçük alanlar dışında). Ancak, potansiyel olarak topraklar çoraklaşmaya çok duyarlıdır. Özellikle Harran Ovası topraklarının çoğunda başat olan smektit kil minerali, iyi bir toprak amenajmanı yapılmadığı takdirde, büyük olasılıkla gelecekte alkalileşmeye neden olabilecek bir faktördür.

Yaşlık sorunu drenaj yetersizliğinin bir ifadesidir. Bölgede çeşitli arazi kullanımları altındaki drenaj sorunu toplam olarak 5 443 hektarı bulmaktadır. Bu arazilerin tarıma kazandırılması açık veya kapalı drenaj sistemlerinin tesisi ile mümkün olacaktır. GAP Bölgesi arazilerinde Volkanik kökenli taşlar oldukça yaygındır. Çeşitli eğim grupları altında belirlenen taşlı arazi miktarı 2 225 853 hektar kayalıklı arazi miktarı ise 354 441 hektardır. Taşlılık ve kayalık sorunu olmayan arazi miktarı ise 4 384 968 hektarı bulmaktadır. Taşlılık ve kayalık arazilerin tamamının ıslah edilerek tarıma açılması mümkün değildir. Köy Hizmetleri'nin yaptığı çalışmalara göre 2000 yılına kadar 141 877 hektar arazinin taşları temizlenerek tarıma kazandırılmıştır. Tarım yapılmasına uygun taşlı arazi miktarı 265 680 hektardır. 2010 yılına kadar bu taşlı arazilerin temizlenmesi hedeflenmiştir.

Toprak çoklu değişkenlerin bir bileşkesidir. Dolayısıyla birçok sorunu bünyesinde görmek mümkündür. Özellikle üretimi kısıtlayan birçok olumsuzluğun giderilmesi bir veya birkaç toprak koruma önleminin alınmasını zorunlu kılabılır. Bu nedenle GAP Bölgesi topraklarının 6 096 201 hektarında erozyon, sığlık, taşlık, drenaj bozukluğu gibi sorunlar mevcuttur.

III.8.2. Tarımda Girdi Kullanımındaki Değişmeler

III.8.2.1 Mekanizasyon Durumu

Tarımda verimliliğin artırılması büyük ölçüde girdi kullanımının yaygınlaştırılmasına ve bu girdilerin tekniğine uygun biçimde kullanılmasına bağlıdır. Tarımsal girdiler; toprak, işgücü ve sermayeyi üretim için etkin hale getirmektedir.

T.26. GAP Bölgesinde Tarımsal Mekanizasyon Durumu

Yıl	Traktör		Biçer Döğ - r		Tahıl Mibz eri		Pulluk		Hayvan Pullu ğu		Karasaba n	
	Adet	Ende x	Adet	Ende x	Adet	Ende x	Adet	Ende x	Adet	Ende x	Adet	Ende x
1985	15.880	100.00	612	100.00	5.032	100.00	26.556	100.00	9.267	100.00	87.912	100.00
1990	15.920	100.25	478	78.10	7.119	141.48	35.799	134.66	15.170	163.70	79.662	90.62
1997	17.973	113.18	482	78.76	7.605	151.13	46.433	134.85	13.734	148.20	38.967*	43.87
GAP/TR 1985 (%)	2.72		0.82		2.31		4.06		7.60		12.45	
GAP/TR 1990 (%)	2.30		0.50		2.50		6.28		8.62		15.90	
GAP/TR 1997 (%)	2.05		0.37		2.06		13.89		5.24		16.38**	

*:1996 Yılı Değeri ** : 1994 Yılı Oranı

Kaynak: DİE İİ İstatistikleri 1950-1997 ve 1950-1994

Tabloda görüldüğü gibi, bölgede traktör, kombine tahıl mibzeri, pulluk ve hayvan pulluğu sayısında değişen oranlarda artışlar görülmektedir. Ancak, biçerdöğerde GAP ve Türkiye genelinde bir düşüş gözlenmektedir. Bunun nedeni ise, biçerdöğ sayısındaki azalma değil, bunların iş kapasitesinin ve iş genişliğinin artması olarak değerlendirilebilir. Karasabana baktığımızda yıllar itibarıyla %50'den fazla bir azalma görülmekte ve karasaban kullanımını hızla terk edilip yerini modern toprak ekipmanlarına bırakmaktadır.

III.8.3. TARIMDA İSTİHDAM

GAP Bölgesinde sulama çalışmalarının tamamlanması ve Bölgenin tarım ve tarıma dayalı sanayilerin merkezi haline gelmesi ile birlikte özellikle kırsal alanda yaşayan ve ekonomik olarak aktif görülen ancak üretime katkısı son derece kısıtlı olan nüfusun ara sektörlere kayması beklenmektedir. Bu sektörler arasında imalat sanayine ara mamuller üreten ve fazla bir eğitim ve beceri gerektirmeyen sanayi dalları ile hizmetler sektörü, işgücü emme kapasitesi en fazla olanları oluşturmaktadır.

“GAP Ulaşım ve Altyapı” çalışmasına göre tarım sektöründe bitkisel üretim faaliyetlerinde 2005 yılında ortalama olarak 1.250.645 kişiye doğrudan istihdam yaratılması beklenmektedir. Ayrıca, hayvancılık üretiminde 573.521, bölge orman ürünleri üretimi ve işlenmesinde 1280259, su ürünleri ile ilgili olarak 21.576 ve diğer faaliyetler ile 219.178 kişi olmak üzere toplam 2.193.179 kişiye istihdam yaratılabilecektir. GAP Bölgesinde artan nüfusa için sağlanacak bu istihdam nedeni ile Bölgede sosyo-ekonomik ve işgücü yapısında önemli gelişmeler olacaktır.

Bugünkü mevcut duruma bakıldığında; GAP Bölgesinde istihdam geniş ölçüde tarıma dayalı, gelişmemiş bir ekonomik yapının belirlediği bir alanda, iş türleri yeterince çeşitlenmemiş ve geleneksel çerçevesini aşamamıştır. İstihdam daha çok; küçük işletmecilik, tarım, hizmet kesimi ve marjinal işlerde yoğunlaşmaktadır. Tarım sektörü GAP Bölgesinde ağırlıklı sektör olması açısından belirleyici bir role sahiptir.

T.27. GAP Bölgesinin Yıllara Göre İstihdam Yapısı (12 ve daha yukarı yaştakiler)

Yıllar	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1985	1.082.006	70.8	80.391	5.3	365.448	23.9	1.527.845	100.00
1990	1.210.617	67.3	113.617	6.3	474.780	26.4	1.799.014	100.00
1997	1.262.132	66.3	120.529	6.3	522.441	27.4	1.905.102	100.00

Yukarıda tabloda da görüldüğü gibi, tarımın bölge istihdamındaki payı yavaş da olsa giderek bir azalma eğiliminde olup, 1997 yılında %66.3 olmuştur. Ayrıca, toplam istihdam da 1985-1997 yılları arasında %24.7 artmış olup, bu oranlar tarımda %16.65, sanayide %49.9, hizmetler sektöründe ise %43.0'dür. Burada da ortaya çıktığı gibi, oransal olarak tarım sektörü en yavaş artış gösteren sektördür. GAP Master Planında; 2005 yılında toplam istihdamın 2.335.000 kişiye ulaşacağı belirtilmektedir. 1997 yılı verilerine göre, her yıl 56.250 kişiye istihdam olanağı yaratılırken 2005 yılında bu hedefe ulaşılabilir. Bu ise, öncelikle sulama ve hayvancılık çalışmalarına, tarıma dayalı sanayilerin geliştirilmesine bağlıdır.

Diğer yandan; GAP Bölgesinde 1990 yılında tarım nüfusu, 9 ve daha yukarı yaştakiler dikkate alındığında 1.330.471 kişidir. Bölge için 1990 yılı nüfus sayımı bilgileriyle yapılan çalışmalara göre, tarımsal işgücü arzı 1.309.412 kişi olarak bulunmuştur. İşgücü arzının dinamik bir yapıya sahip olduğu ve sürekli değiştiği düşünülebilir. Buna karşılık işgücü talebi, bitki deseni gibi değişmesi zor parametrelerle hesaplandığından statik bir durum gösterir. GAP Bölgesi için hesaplanan işgücü talebi 1995 yılında 674.942 kişidir. Bu değer statik bir değer olup, 1990 yılı verileriyle karşılaştırılabilir. Bu durum, dikkate alındığında 1990 yılına göre GAP Bölgesinde

yaklaşık 600.000 kişinin tarımla uğraşıyor görünmesine karşın tarımsal faaliyetlere önemli bir katkıda bulunmadıkları, mevcut koşullarda aynı üretimin tarımda istihdam edildiği varsayılan nüfusun yaklaşık %50'siyle sağlanabileceği söylenebilir. Bu durumda ise, bu artan nüfusun daha verimli alanlara kaydırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

III.8.4. GSYİH ve GELİR YAPISINDAKİ DEĞİŞMELER

Gerek tarımsal gerekse kırsal kalkınma çalışmalarının temel amaçlarından biri üretimi kalitesi ve verimliliği ile artırarak, yaratılan katma değeri yükseltmek ve bundan halkın daha fazla gelir elde edebilmesini sağlamaktır. Bu, GAP Bölgesi için daha fazla önem taşımaktadır. Çünkü, GAP bölgesinde özellikle kırsal alanda yaşayan nüfusun en önemli gelir ve istihdam kaynağını tarım ve tarıma dayalı meslekler oluşturmaktadır.

T.28.GAP Bölgesinde Yurt İçi Hasıla (1987 Yılı Fiyatlarıyla - Milyon TL.)

İller	Yıllar		
	1987	1990	1997
Adıyaman	366.211	526.741	535.552
Diyarbakır	927.758	1.118.803	1.120.163
Gaziantep	1.233.951	1.504.936	1.664.717
Mardin	462.668	410.088	494.813
Siirt	428.840	356.718	175.246
Şanlıurfa	486.482	596.677	401.776
Batman	-	-	429.217
Şırnak	-	-	152.248
Kilis	-	-	182.075
GAP Toplamı	3.905.910	4.513.963	5.992.076
Türkiye Toplamı	74.721.929	83.578.464	112.631.210
GAP/TR (%)	5.23	5.40	5.32

Tablo incelendiğinde GAP için GSYİH'nın 1997 yılında 5.992.076 milyon TL. olduğu görülmektedir. GAP'ın Türkiye içinde aldığı pay ise yıllar itibariyle genelde aynı oranda kalmaktadır. 1987 yılında GAP İllerinde en fazla GSYİH' da ilk üç sırayı Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa alırken, 1997 yılında bu dağılımda sadece Şanlıurfa'nın yerini Adıyaman almıştır. 1987 yılında en az payı alan Adıyaman 1997 yılında görüldüğü gibi üçüncü sıraya gelmiştir. GAP Master Planında; Bölge GSYİH 1985 yılından 2005 yılına kadar 2.75 kat artacağı belirtilmesine rağmen, 1987-1997 yıllarını kapsayan 10 yıl içerisinde Bölge GSYİH ancak 0.53 kat artabilmiştir. Bu ise, GAP'ın en önemli hedeflerinden olan halkın gelir düzeyinin yükseltilmesi hedefine ulaşma olasılığını henüz uzak bir ihtimal olarak tutmaktadır.

T.29. GAP Bölgesinde Kişi Başına GSYİH (1996 Yılı Değerlerine Göre-1987 Yılı Fiyatlarıyla)

İller	Yıllar		
	1987	1990	1996
Adıyaman	800.704	1.035.453	761.037
Diyarbakır	940.228	1.029.661	917.185
Gaziantep	1.205.877	1.330.167	1.315.233
Mardin	674.078	545.139	728.113
Siirt	779.878	595.139	646.986
Şanlıurfa	565.488	602.836	728.113

Batman	-	-	853.983
Şırnak	-	-	371.721
Kilis	-	-	1.300.394
Türkiye Ortalaması	1.421.616	1.487.082	1.670.656

Kişi başına GSYİH'na göre ,1987-1996 yılları arasında Bölgenin tüm illeri Türkiye ortalamasının altındadır. 1996 yılı değerlerine göre, Türkiye ortalamasına en yakın il Gaziantep, en uzak il ise Şırnak'tır. GAP Master Planına göre, 2005 yılında kişi başına GSYİH'nın 1.784.000 TL'ye çıkacağı belirtilmekte, fakat Gaziantep hariç diğer iller bu hedeften şimdilik oldukça uzak görülmektedir.

DİE'nin "Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam" Araştırmasına göre; GSYİH açısından iller gelişmişlik derecesine göre beş gruba ayrılmaktadır. Buna göre; GAP illerinden Gaziantep 3 ncü, Diyarbakır ve Şanlıurfa 4 ncü, diğer iller ise 5 nci (son sıra) derecede gelişmiş iller statüsüne girmektedir.

T.30. GAP İllerinde GSYİH'nın Sektörel Bazda Dağılımı (%) (1987 Yılı Üretici Fiyatlarına Göre-Milyon TL.)

Yıllar	Sektörler					Toplam	
	Tarım	Sanayi	İnşaat	Ticaret	Diğer	Değer	%
1987	26.56	17.70	7.68	17.23	30.83	3.905.910	100.00
1990	26.85	20.29	6.07	19.01	27.78	4.513.963	100.00
1994	28.18	23.22	4.97	16.33	27.30	4.933.000	100.00

Sektörler bazında, GAP Bölgesinde, GSYİH'da tarım sektörünün en yüksek payı aldığı görülmekte ve bu payın yıllar itibariyle düşük oranlarda da olsa yükseldiği görülmektedir.

III.8.5. GAP BÖLGESİ DIŞ TİCARETİ

Yaklaşık olarak 1.7 milyon hektarlık alanda elde edilecek tarımsal ürünün nitelik ve nicelik olarak bölge ve ülke ekonomisine katkısı önemlidir. Proje ile Bölgenin tarım ve tarıma dayalı sanayi gelişmesi ve Bölgenin bir tarımsal ihracat üssü konumuna gelmesi hedeflenmektedir. Bu açıdan, dış ticaret ile ilgili verilerin ortaya konulması hedeflenmektedir.

T.31.GAP Bölgesinde Dış Ticaret Değerleri (000 \$)

İller	1995		1998		Karşılama oranı	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	1995	1998
Adıyaman	-	-	-	-	-	-
Batman	893	2.804	-	2.034	31.8	-
Diyarbakır	4.097	9.853	4.301	213	41.6	2.019,2
Gaziantep	124.208	135.688	360.123	134.249	91.5	268.2

Kilis	-	-	-	-	-	-
0.970.481.70.	67.812	6.393	22.216	6.279	1.060,0	353.8
35--						
9.06216.2898.						
97718.31855.						
649.0Şırnak3.						
875-						
64.1783843.4						
75,01.671,3Sii						
rt-----						
TÜRKİYE21						
.637.04135.70						
9.01126.973.9						
5245.921.392						
60.558.7GAP						
209.972171.0						
27459.795161						
.477122.5828						
4.7GAP/Mar						
din						
TÜRKİYE%						

Şanlıurfa

Tablo incelendiğinde, GAP Bölgesinde dış ticaret açısından ihracat lehine önemli gelişmeler olduğu görülmektedir. Toplam ihracatta 1995-1998 yılları arasında yaklaşık iki kat artış gerçekleşirken, ithalatta küçük bir azalış söz konusudur. 1995 yılında Bölgeden gerçekleşen ihracatın %43.5'i tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünleri olup, bu oranın %81.74'ünü başta değirmen ürünlerine dayalı olmak üzere tarıma dayalı sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Bu ihracatın %75.93'ü Mardin ilinde gerçekleşmiştir.

1998 yılında ise, Bölgeden gerçekleşen ihracatın %31.27'si tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünleri olup, bu oranın %70.68'i yine başta değirmen ürünlerine dayalı olmak üzere tarıma dayalı sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Burada oransal olarak bir azalış olmasına rağmen, mutlak değer olarak yaklaşık 1.5 kat bir artış söz konusudur. Hemen belirtmek gerekir ki, tarıma dayalı sanayi ürünleri ihracatının %50.75'i Gaziantep, %39.39'u ise Şırnak illerinde gerçekleşmektedir.